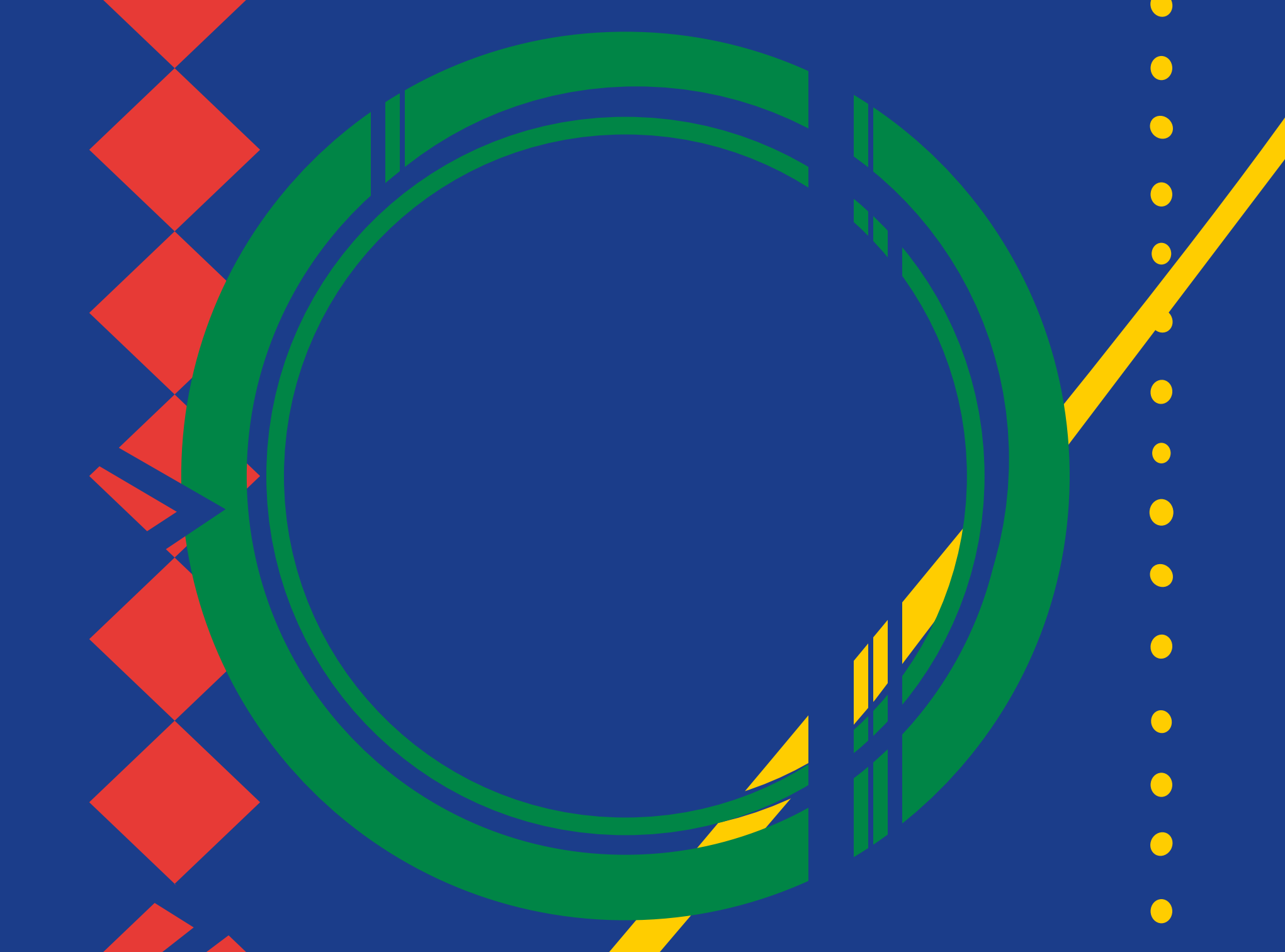

Tuomas Mattila | Pasi Jaakonaho

MEIDÄN

POHJOISEN ALUEEN
ALKUPERÄISKANSOJEN
KULTTUURIA KOSKEVAT
AINEETTOMAT OIKEUDET

MEIDÄN

POHJOISEN ALUEEN
ALKUPERÄISKANSOJEN
KULTTUURIA KOSKEVAT
AINEETTOMAT OIKEUDET

Tuomas Mattila | Pasi Jaakonaho

Saamelaisalueen koulutuskeskus
Sámi oahpahusguovddáš
Säämi máttááttáskuávdáš
Sää'm škooulttemkөөskös

Julkaisija
Tekijät
Runot
Kuvitukset
Kuvat

Saamelaisalueen koulutuskeskus, 2022
Tuomas Mattila, Pasi Jaakonaho
Niillas Holmberg (julkaistu teoksessa *Juolgevuoddu* (DAT 2018; suom. *Jalkapohja*, Gummerus 2019)
Tanja Sanila
Saamelaisalueen koulutuskeskus
Suvi Jaakkola (lähde: *Joulupukki ja noitarumpu – saamelaisuus vääristyy edelleen Lapin matkailussa*, Antroblogi.fi 12.4.2022)
Pasi Jaakonaho
Tuomas Mattila
Teppo Jäntti
Hansaprint

Ulkoasu ja taitto
Painopaikka

ISBN 978-951-53-3858-7
ISBN 978-951-53-3859-4 (pdf)

SÁMEDIGGI
SÁMITIGGE
SÄÄ'MTE'G'G
SAAMELAISKÄRÄJÄT

OPETUS- JA
KULTTUURIMINISTERIÖ

Muhto ain dat ihtet, mánát
geaid bealjít dego lasttat, mánát
geat gazzet giellaoahpa biologiijas.

Bussábielluid taktihkka
duodašit juohke sáni adjektiiván.

Dat lea rássegietti strategiija.

Vaan yhä niitä itää, lapsia
joiden korvat muistuttavat lehtiä, lapsia
jotka saavat kieliopin biologiasta.

Kissankellojen taktiikka
todentaa jokainen sana adjektiiviksi.

Katso kukkaisniittyä, strategiaa.

ESIPUHE

AINEETTOMIA OIKEUKSIA (IP, ”INTELLECTUAL property”) koskevaa lainsäädäntöä pidetään monimutkaisena oikeudenalana. Se tunnetaan huonosti niin alkuperäiskansojen parissa kuin vastuussa olevien virkamiesten piirissä. Myöskään IP-oikeusjärjestelmän kehittämistä hoitaville virkamiehille alkuperäiskansojen suojaksi luotu oikeuskehikko on usein vieras. Kuitenkin IP-oikeudet ovat keskeisessä osassa etsittäessä ratkaisuja alkuperäiskansojen perusteltujen oikeudellisten odotusten täyttämiseksi. Näihin tarpeisiin vastaamiseksi toteutettiin pohjoisen alueen alkuperäiskansojen kulttuuria koskevia IP-oikeuksia käsittelevä hanke vuoden 2022 aikana.

Hankkeen päätoteuttajana toimi Saamelaisalueen koulutuskeskus (SAKK) ja hanke toteutettiin yhteistyössä saamelaiskäräjien ja hankkeen vastuuministeriön, opetus- ja kulttuuriministeriön, kanssa. Saamelaiskäräjät antoivat hankkeen edessä tekijöille neuvoja ja näkemystä sisällöstä koskien saamelaiskulttuuria. Hankkeen toimenpiteet toteutettiin sille asetetun ohjausryhmän ohjauksessa ja yhteistyössä sekä koordinoiden Barentsin euroarktisen alueen IP-asiantuntijoiden ja muiden yhteistyökumppaneiden kanssa. Hankkeen tekijöiksi ja tämän koulutusmateriaalin laatijoiksi valittiin aineettomien oikeuksien asiantuntija, OTT, VTM Tuomas Mattila, sekä saamenkäsitöiden lehtori, väitöskirjatutkija, Pasi Jaakonaho Saamelaisalueen koulutuskeskuksesta. Tekijät haastattelivat hankkeen yhteydessä noin kahtakymmentä saamelaisen kulttuuriperinnön tuntijaa sekä aihepiirin tuntevia asiantuntijoita. Hankkeen lopputuloksena valmistunut koulutusmateriaali tukee niin IP-asiantuntijoiden kuin saamelaistaitelijoiden, ennen kaikkea nuorten tekijöiden, sekä kaikkien perinteisistä elinkeinoista kiinnostuneiden henkilöiden koulutusta.

Perinteistä kulttuuria koskevat IP-oikeudelliset kysymykset ovat hieman erilaisia riippuen siitä, tarkastellaanko asiaa yksittäisen henkilön vai koko yhteisön näkökulmasta. Käsitöläiset, joikaajat, tarinankertoajat, kulttuurin parissa toimivat yrittäjät ja muut tekijät voivat suojata oman työnsä tuloksia, siinä missä yhteisön näkökulmasta suojan tarpeessa korostuvat kaikille yhteiset elementit. Toisaalta perinteistä puhuttaessa rajaa yksilöllisen ja yhteisöllisen tekemisen välillä ei aina ole kovin yksinkertaista määrittellä. Materiaalissa on pyritty huomioimaan näitä eri näkökulmia ja niiden välistä vuorovaikutusta.

Hankeessa on ollut kyse myös rajat ylittävän yhteistyön tarpeesta. Saamelaisten Suomen, Ruotsin ja Norjan perustuslaissa suojattujen kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteutuminen on tärkeää. Oikeuksien toteutuminen edellyttää IP-oikeuksia koskevaa osaamista ja tilannekuvaa on saatavilla vähintään Suomen, Ruotsin ja Norjan saamelaisalueella (Sápmi). Koulutusmateriaali on valmistettu osana Suomen Barentsin euroarktisen neuvoston puheenjohtajuuskauden (2021–2023) ohjelmaa.

Toimialarajat ja valtioiden rajat ylittävää dialogia lisäämällä edistetään yhteisten käytäntöjen muodostumista. Hanke tukee ja lisää koherenttiutta, pitkäjänteisyyttä ja ennakoitavuutta yhteisissä kysymyksissä, sillä kysymyksiä käsitellään ja niiden koordinoitua parannetaan yhteistyötä lisäämällä myös pohjoisen ulottuvuuden piirissä. Huomion kiinnittäminen suojan kehittämiseen lisää alkuperäiskansojen luottamusta omaan perimäänsä ja kasvattaa uutta sukupolvea, jolla on mahdollisuuksia panostaa kulttuurin säilymiseen ja kehittämiseen tavalla, joka hyödyttää koko kansaa ja samalla toimii osana IP-oikeusjärjestelmää eikä sen ulkopuolella.

Anna Vuopala
hallitusneuvos
Opetus- ja kulttuuriministeriö
Kulttuuri- ja taidepolitiikan osasto
Tekijänoikeuden ja audiovisuaalisen
kulttuurin vastuualue

Janne Näkkäläjärvi
kehitysjohtaja
Saamelaisalueen koulutuskeskus

SAAMELAISILLA ON OMA HISTORIA, KIELI, KULTTUURI, ELINKEINOT, ELÄMÄNTAPA JA IDENTITEETTI

SAAMELAISKÄRÄJÄT TURVAA KAIKESSA TOIMIN-
nassaan saamen kielen, kulttuurin ja saamelaiselinkeinojen
elinvoimaisuutta, huolehtii saamelaisten elinmahdollisuuk-
sien parantamisesta tasapuolisesti koko saamelaisten koti-
seutualueella sekä edistää saamelaisten kielellisten ja kulttuuristen oi-
keuksien toteutumista myös saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella.
Saamelaiskäräjien tärkein tehtävä on toteuttaa saamelaisille perustuslais-
sa turvattua kulttuuri-itsehallintoa sekä turvata saamelaisen alkuperäis-
kansakulttuurin säilyminen ja kehittyminen.

Saamelaisesta kulttuuriperinnöstä puhuttaessa käsitteet kuten
"kulttuuri" ja "perintö" tulisi määritellä saamelaisten itsensä ymmärryk-
sen, arvojen ja maailmankuvan mukaisesti. Esimerkiksi aineettoman ja
aineellisen kulttuuriperinnön jakaminen erilaisiin osiin etäännyttää saa-
melaisten omaa käsitettä. Tällaisen eron aineettomaan ja aineelliseen voi
tehdä, mutta saamelaisten ehtojen mukaisesti. "Gulahallan luondduin",
eli taito keskustella luonnon kanssa, tarkoittaa sitä että kun näkee luon-
nossa tapahtuvan muutoksen, tai hakee luonnosta materiaalia, niin tun-
nistaa luonnon ominaisuudet. Aineellista ja aineetonta perintöä ei voi
erottaa toisistaan, sillä ne limittyvät toisiinsa ja vaikuttavat toisiinsa."

Tuomas Aslak Juuso
eli
Gáijjot Ánte Issáha Duommá
Saamelaiskäräjien puheenjohtaja

SISÄLTÖ

9	<i>Saamelaiset, Euroopan unionin alueen ainoa alkuperäiskansa</i>
13	<i>Saamelaisten oikeus omaan kulttuuriperintöönsä</i>
16	<i>Saamelainen perinteinen tieto ja perinteiset kulttuuri-ilmaisut</i>
35	<i>Saamelaiskulttuurin kaupallinen hyödyntäminen</i>
49	<i>Näkökulmia kulttuuriperinnön suojelemiseen</i>
60	<i>Aineettomien oikeuksien yleiset periaatteet</i>
73	<i>Tekijänoikeus luovan työn suojana</i>
85	<i>Tavaramerkkioikeus voi suojata myös perinteisiä tunnuksia</i>
95	<i>Muita aineettomia oikeuksia ja lainsäädäntöä</i>
105	<i>Millä tavoin omia ja yhteisön oikeuksia voidaan käytännössä puolustaa?</i>

SAAMELAISET,
EUROOPAN UNIONIN
ALUEEN AINOA
ALKUPERÄISKANSA

SAAMELAISET

OVAT YKSI KANSA, ARKTINEN ALKUPERÄISKANSA, jonka perinteisen asuinalueen Saamenmaan ovat Norjan, Ruotsin, Suomen ja Venäjän rajat jakaneet neljään osaan. Saamelaisia on eri laskentatapojen mukaan 75 000–100 000 henkeä. Saamelaisten nykyinen kotiseutualue (saamelaisalue) sijoittuu kartan mukaisesti Norjan, Ruotsin ja Suomen pohjoisiin osiin sekä Kuolan niemimaalle Venäjällä. Arvioidaan, että Suomessa yli 60 prosenttia saamelaisista asuu kotiseutualueensa ulkopuolella. Vuonna 2019 Tilastokeskuksen mukaan suurin saamelaiskunta oli Oulu, seuraavina suuruusjärjestyksessä Inari, Rovaniemi, Utsjoki ja Helsinki.

SAAMELAISILLA ON

YHDEKSÄN KIELIRYHMÄÄ: eteläsaame, uumajansaame, piitimensaame, luulajansaame, pohjoissaame, inarinsaame, koltansaame, kiltinänsaame ja turjansaame.

Lisäksi akkalansaamea puhuttiin vielä 2000-luvun alkupuolella. Pohjoissaamen kielen puhujia on eniten ja sen puhujien alue kattaakin suuren osan saamelaisaluetta.

Saamelaisten kielelliset oikeudet on turvattu eri lainsäädännöllä Suomessa. Saamen kielilain tarkoituksena on ”osaltaan turvata perustuslaissa säädetty saamelaisten oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan”. Kaikki saamen kielet on määritelty uhanalaisiksi kieliksi.

Saamen kielilain toteutumisessa suurimmat haasteet liittyvät viranomaisten heikkoon lain toimeenpanoon. Kielilisten oikeuksien toteutumiseen vaikuttaa myös vaikeus saada palkattua saamenkielistä henkilöstöä eri aloille. Erityisesti puutetta on saamenkielisistä opettajista, varhaiskasvatuksen henkilöstöstä ja eri sosiaali- ja terveydenhuollon alan ammattilaisista. Yksi haaste onkin saada kielen osaaja vaikkapa 60 prosenttisesti työajalle, jos sama henkilö voi tehdä koko-aikaista työtä muualla, jossa ei saamen kielen taitoa vaadita.

SAAMELAISET OVAT EUROOPAN UNIONIN ALUEEN

AINOA ALKUPERÄISKANSA JA ALKUPERÄISKANSA-ASEMA ON VAHVISTETTU SUOMEN PERUSTUSLAISSA. Saamelaiset ovat asuttaneet asuinalueitaan ennen nykyisten valtionrajojen muodostumista. Saamelaiset alkuperäiskansana eivät kuitenkaan ole määrävässä asemassa omalla asuinalueellaan.

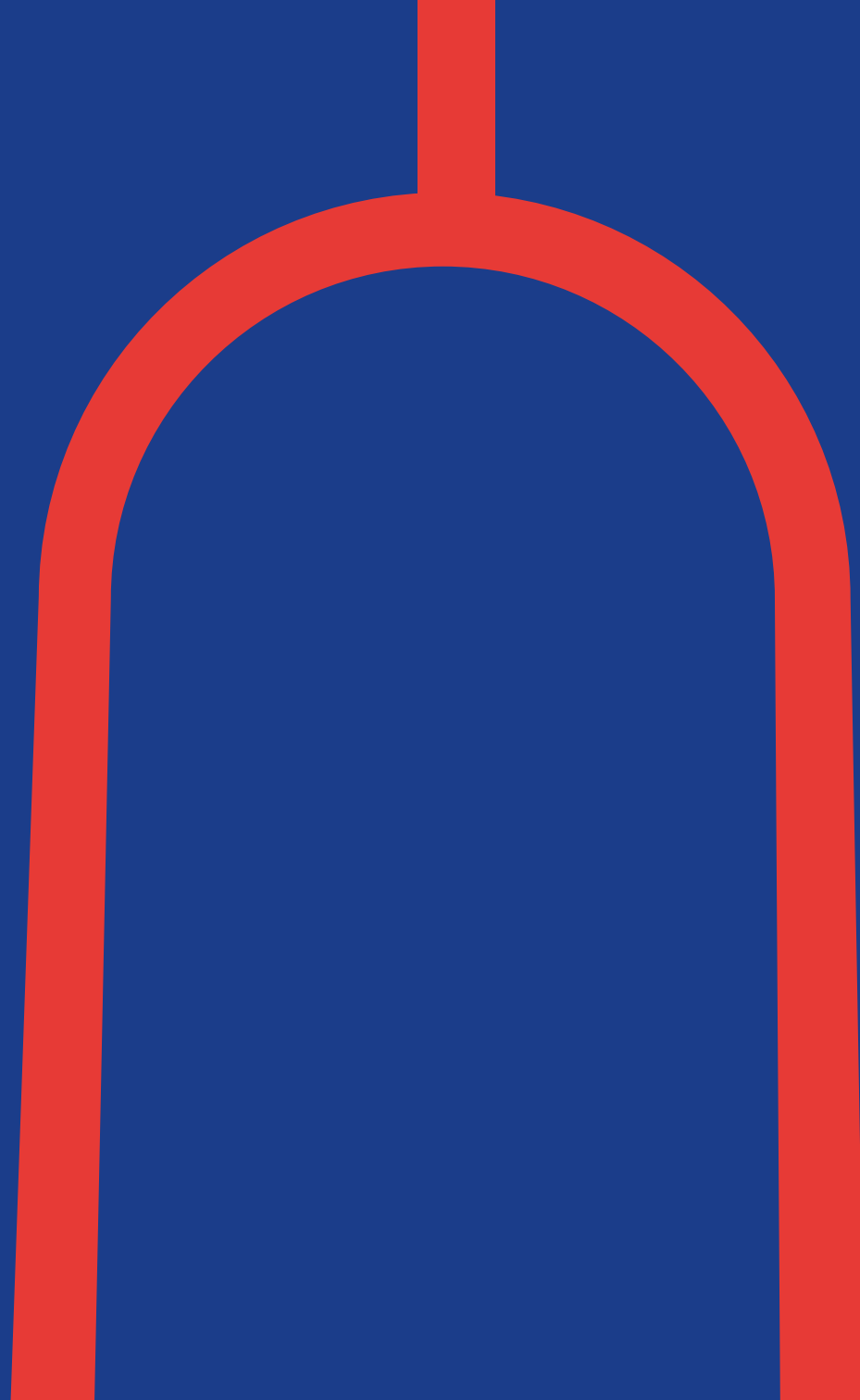
Saamelaisten perinteinen vuotuiskierto on sisältänyt muun muassa porojen siirtymisen ja siirtämisen sisämaasta rannikolle kesäksi niin sanotun rakkäajan ajaksi. Nykyiset valtioiden rajat ovat sitä perinnettä jo muokanneet ja lopettaneetkin.

SAAMELAISTEN PERINTEISIÄ ELINKEINOJA

OVAT KALASTUS, KERÄILY, SAAMENKÄSITYÖ, METSÄSTYS JA poronhoito sekä niiden nykyaikaiset harjoittamisen muodot. Lisäksi saamenkäsityöt ovat monelle tärkeä osa arkea ja toimeentuloa. Kokonaisuudessaan perinteisesti saamelaisalueella asuvat saamelaiset elävät luonnosta ja luonnonkierron mukaan. Saamelaisessa luonnonkierrossa onkin kahdeksan vuodenaikaa: kevät, kevätkesä, kesä, syyskesä, syksy, syystalvi, talvi ja kevättalvi.

2000-luvulle tultaessa kuitenkin yhä suurempi osa saamelaisia työskentelee muiden kuin perinteisten elinkeinojen parissa. Perinteisten saamelaisten elinkeinojen ja elämäntapojen jatkuminen onkin jatkuvassa paineessa modernien ammattien harjoittamisen ja tasapainoilun kanssa. Monet saamelaiset ovat kuitenkin mukana perheensä ja sukunsa perinteisissä elinkeinoissa, vaikka päätyö olisi muualla. Perinteisillä elinkeinoilla on suuri merkitys saamen kielten ja kulttuurin kantajina.

SAAMELAISTEN
OIKEUS OMAAN
KULTTUURIPERINTÖÖNSÄ

SAAMELAISTEN ASEMA

ALKUPERÄISKANSANA SUOMESSA on tunnustettu perustuslain 17 §:ssä. Sen nojalla saamelaisilla on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.

Perustuslain 121 §:n nojalla saamelaisilla on kotiseutalueellaan kieltään ja kulttuuriaan koskeva itsehallinto.

SUOMI ON HYVÄKSYNYT VUONNA 2007 ANNETUN

Yhdistyneiden kansakuntien julistuksen alkuperäiskansojen oikeuksista. Julistuksen artiklan 3 nojalla alkuperäiskansoilla on itsemääräämisoikeus ja ne määräävät vapaasti poliittisen asemansa ja kehittävät vapaasti taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä olojaan.

Julistuksen artiklan 31 nojalla saamelaisilla on oikeus ylläpitää, hallita, suojella ja kehittää kulttuuriperintöään, perinnetietoaan ja perinteisiä kulttuuri-ilmaisujaan, sekä näihin liittyvää henkistä omaisuuttaan.

Vaikka julistus ei itsessään perusta uusia oikeuksia, tulee sen allekirjoittajavaltioiden toimia julistuksen tavoitteiden toteutumiseksi. Yhdessä Suomen perustuslain kanssa tämä luo oikeudellisen perustan tarkastella saamelaisten oikeuksia niin yksilöinä kuin yhteisönäkin suojella ja hallita omaa aineetonta kulttuuriperintöään.

TOTEUTUVATKO NÄMÄ KULTTUURISET OIKEUDET?

SAAMELAISEN KULTTUURIPERINNÖN luvaton kaupallinen hyötykäyttö ilman aitoa yhteyttä saamelaisuuteen on ristiriidassa näiden oikeuksien kanssa. Se aiheuttaa monenlaista haittaa, kuten taloudellista vahinkoa perinteen harjoittajille sekä kulttuurista eroosiota. Tämä kiihdyttää perinteisten tietojen, osaamisen ja perinteisten ilmaisujen katoamista, ja ehkäisee siten saamelaisten itsemääräämisoikeuden ja kulttuuristen oikeuksien toteutumista.

KULTTUURIPERINNÖN KAUPALLISEN hyötykäytön tulisi tapahtua eettisesti kestäväällä tavalla ja tukea sitä yhteisöä, jonka keskuudessa perinteinen tieto ja perinteiset ilmaisut ovat muodostuneet. Näin turvataan sitä, että perinteiden hyödyntäjä ei yksinomaan vie pois yhteisön keskuudessa muodostuneita aineettomia arvoja, vaan voi niitä käyttäessään samalla tukea kulttuuriperinnön säilymistä myös tuleville sukupolville.

AINEETTOMAN KULTTUURIPERINNÖN suojaksi ei kuitenkaan ole olemassa sellaista lainsäädäntöä, jossa perinteen suojaamista tarkasteltaisiin sitä ylläpitävien ja kehittävien yhteisöjen ja yksittäisten tekijöiden näkökulmasta. Siksi alkuperäiskansojen omaan kulttuuriin kohdistuvia oikeuksia on kansainvälisesti jo vuosikymmenten ajan pyritty toteuttamaan IP-oikeuksia käyttämällä.

VOIDAANKO AINEETTOMILLA OIKEUKSILLA PARANTAA TILANNETTA?

IP-OIKEUKSIIN KUULUVAT TEKIJÄN-oikeudet, tavaramerkit, maantieteelliset alkuperämerkinnät, patentit, hyödyllisyysmallit, mallioikeudet ja liikesalaisuudet, sekä laki sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa. Näiden lisäksi myös kuluttajansuojalailla on merkitystä aineettoman kulttuuriperinnön kaupallista hyödyntämistä tarkasteltaessa.

IP-OIKEUKSIEN AVULLA YKSITTÄISET taiteilijat, käsityöläiset, yrittäjät ja perinteen ylläpitäjät voivat suojata oman henkisen työnsä tuloksia.

Saamelaiset yhteisönä voivat IP-oikeuksia käyttämällä pyrkiä suojaamaan yhteistä kulttuuriperintöään luvattomalta hyötykäytöltä.

TÄMÄ KOULUTUSMATERIAALI

TÄSSÄ AINEISTOSSA TARKASTELLAAN SITÄ, MITEN käyttökelpoisia IP-oikeudet ovat saamelaisten aineettomaan kulttuuriperintöönsä kohdistuvien oikeuksien toteuttamiseksi niin yksilöiden kuin yhteisöidenkin käytössä. Mitä mahdollisuuksia tai puutteita IP-oikeuksilla tässä käyttötarkoituksessa on?

SAAMELAINEN
PERINTEINEN TIETO
JA PERINTEISET
KULTTUURI-ILMAISUT

SAAMELAINEN KULTTUURIPERINTÖ

ON LAAJA KOKONAISUUS, JOHON kuuluu niin fyysisiä esineitä ja paikkoja, kuin henkisiä ilmaisujakin, sekä perinteitä, tapoja, käytänteitä, tietoa ja osaamista. Usein nämä ovat myös yhteydessä toisiinsa eikä aineetonta ja aineellista perintöä voi täysin erottaa toisistaan.

Tiesitkö?

SAAMELAISTEN PERINTEESEEN KUULUVAT MYÖS RUMMUT, jossa aineellinen ja aineeton kulttuuriperintö liittyvät toisiinsa. Yksittäiset rummut voivat olla useita satoja vuosia vanhoja ja ne kuuluvat historiallisina artefakteina saamelaiseen kulttuuriperintöön. Uusien rumpujen valmistamiseen liittyy perinteistä osaamista ja tietotaitoa, joka kuuluu saamelaiseen aineettomaan perinteeseen, kuten myös rumpun käyttöön liittyvä tieto ja osaaminen.

Rumpuihin kuuluvat myös saamelaisten yleisesti tunnistamat rumpukuviot. Rumpujen kuviot ovat osa saamelaisten kulttuuria, ja niitä onkin kohdeltava myös omistajuudeltaan sen mukaisesti.

Rumpukuvioiden ja kalliomaalausten ja -piirrosten välillä on nähtävissä selkeää tyylillistä yhteneväisyyttä. Näitä rumpun kuvioita voi nähdä käytettävän muissakin yhteyksissä kuin rummuissa itsessään, kuten esimerkiksi matkamuistojen koristeluissa, koruissa ja postikorteissa. Kuitenkin on tärkeää tiedostaa ja kunnioittaa kuvioiden alkuperäistä kontekstia, jolla on suuri merkitys saamelaisille.

Kristillisen käännästyön yhteydessä rummut pääosin tuhottiin ja saamelaisten vanha uskonto ja maailmankuva yritettiin kitkeä. Suomessa tämä tapahtui 1700-luvun puolivälissä. Euroopan valtioiden museoissa on yhä useita rumpuja säilytettynä. Näin museolaitoksetkin ovat omalla tavallaan olleet arvokkaana lenkinä tämän perinteen säilyttäjinä. Viime vuosina, nyt 2020-luvulla, on ollut paljon myönteistä suhtautumista siihen, että rumpuja palautettaisiin niiden kotiseuduille.

”

Heini Wesslin
kolttasaamelainen
käsityöntekijä

MIKÄ MÄÄRITTÄÄ PERINTEISEN KÄSITYÖN?

Opettajina toimivilla mestareilla on luonnollisesti suuri vaikutus opiskelijoihin ja siihen mitä he oppivat pitämään perinteisenä. Samoin on tärkeää, että on kirjattu muistiin ja julkaistu kirjoja käsitöistä. Näin ne säilyvät. Molemmissa tapauksissa on kuitenkin viime kädessä kyse mahdollisesti yksittäisistä näkemyksistä eikä niinkään siitä, että ne ovat ainoa oikea tapa tai muoto käsityöille.

Yhtä lailla on paljon käännetty käsitöihin liittyvää termistöä. Kuten saamelaisalueella on käynyt ilmi, on esimerkiksi kartoissa paikannimien kääntäjillä ollut usein vähäinen tietous siitä, mitä mikäkin sana tarkoittaa. Näin merkityksetkin ovat muuttuneet. Kolttasaamelaisella naisella on perinteisesti kolme päähinettä: pee’rvesk (tytön päähine), šaamsiik (vaimon päähine) sekä po’vdnekk tai poo’vdnekk (lesken päähine). Kuinka oikein on suomennokset tehty? Voisiko olla, että merkitys on ollut erilainen, ehkä laajempi?

Kaikissa näissä tapauksissa yhteistä on se, että niin käsityön tekijöillä, opettajilla, tallentajilla kuin kääntäjilläkin on yhtä aikaa suuri vastuu ja valta. Suuri vastuu ja valta käsitöiden sekä symboliikan säilymisestä, elävyydestä, merkityksistä ja tulkinnoista.

SAAMELAISEEN KULTTUURIPERINTÖÖN

KUULUU MUUN MUASSA PERINTEISTÄ TIETOA sekä perinteisiä kulttuuri-ilmaisuja. Nämä käsitteet ovat muotoutuneet Maailman henkisen omaisuuden järjestö WIPO:n hallitustenvälisen komitean työssä ja niiden avulla voidaan tarkastella sitä, missä määrin ja millä tavoin IP-oikeuksia voidaan käyttää aineettoman kulttuuriperinnön suojaamisessa.

UUDESTA 2000 LÄHTIEN Maailman henkisen omaisuuden järjestössä Sveitsin Genevessä on kokoontunut hallitustenvälinen komitea, joka käy säännöllisiä ja kirjalliseen dokumentointiin perustuvia neuvotteluja tavoitteenaan muodostaa kansainvälisiä oikeudellisia instrumentteja perinteisen tiedon ja perinteisten kulttuuri-ilmaisujen suojaamisesta sekä geenivarojen alkuperän tai lähteen ilmoittamisesta patenttihakemuksen yhteydessä. Komitean kokouksiin osallistuu myös alkuperäiskansojen ja paikallisyhteisöjen edustajia.

Tiesitkö?

”

Jukka Liedes
WIPO:n hallitustenvälisen
komitean varapuheenjohtaja

KANSAINVÄLISEN YHTEISTYÖN ETENEMINEN

WIPO:n hallitustenvälisen komitean työskentelyssä on tuotettu artikloiden muodossa kansainvälisten oikeudellisten asiakirjojen luonnokset edellä mainituista kolmesta asiasta. Asiakirjat voisivat olla joko sitovia kansainvälisiä sopimuksia tai ei-sitovia ja suosituksen luontoisia ohjeita. Viime vuosina työ ei ole juuri edennyt, koska osa WIPO:n jäsenvaltioista on kriittisiä itse asioihin tai vastustaa sitovia sopimuksia.

Vuoden 2022 heinäkuussa tilanne kuitenkin muuttui WIPO:n yleiskokouksessa, kun järjestössä luovuttiin yksimielisyysvaatimuksesta. Syntyi päätös diplomaattisen konferenssin kutsumisesta vuonna 2024 tekemään kansainvälinen sopimus geenivaroja koskevasta asiasta. Tämä saattaa avata tien myös kansainvälisen sopimuksen tekemiseen perinteisen tiedon ja perinteisten kulttuuri-ilmaisujen suojaamisesta.

PERINTEINEN TIETO

ON SELLAISTA TIETOA, TIETOTAITOA, OSAAMISTA JA KÄYTÄNTÖJÄ, joka on kehittynyt, säilynyt ja välittynyt sukupolvelta toiselle, usein suullisesti ja saamelais-yhteisön sisällä.

Saamelainen perinteinen tieto voi liittyä poronhoitoon, kalastukseen, metsästyksen, keräilyyn, käsitöihin sekä luonnon tuntemukseen.

PORONHOITO ON YKSI SAAMELAISEN kulttuurin yleisesti tiedostetuimpia ilmenemismuotoja. Ruotsin ja Norjan puolien saamelaisalueilla poronhoito tai oikeastaan porojen omistaminen poronhoidon kontekstissa on joitakin poikkeuksia lukuunottamatta rajoitettu pelkästään saamelaisille. Venäjän puolella poronhoidossa on erillisiä poronhoitokolhooseja, jotka huolehtivat poroista. Venäjällä on muillakin arktisen alueen alkuperäiskansoilla poroja. Poronhoitoa opitaan pääosin kotona tai perheen parissa. Saamelaisalueella on kuitenkin useita oppilaitoksia, jotka tarjoavat opetusta: Saamelaisalueen koulutuskeskus, Kautokeinon ja Karasjoen Ovidereskolet sekä Ruotsissa Samisk Åahpahusguovddas Jokkmokissa.

KALASTUS ON KUULUNUT LÄPI KOKO saamelaisalueen saamelaiseen kulttuuriin. Kalastuksessa on paikallisia perinteisiä tapoja, jotka poikkeavat keskenään toisistaan. Yhteistä kaikille on, että pyydetään vain sen verran kuin tarvitaan.

Saamelainen kalastusperinne on tänä päivänä murroksessa. Nykyinen urbaani elämäntapa ja saamelaisten asuinalueet muualla kuin saamelaisalueella poissulkevat perinteisen kalastuksen mahdollisuudet. Vuonna 2022 saatiin useita oikeuden päätöksiä, joiden mukaan saamelaisilla on oikeus harjoittaa perinteistä kalastusta kotiseudullaan nykyisestä lainsäädännöstä poiketen.

”

Tauno Ljetoff
poronhoitaja

TIETO JA PERINTEET KULKEVAT PORONHOITAJIEN KESKEN JA SUKUPOLVELTA TOISELLE

Poronhoidossa erilaisten toimintatapojen välittäminen ja välittyminen on luonnollista. On ymmärrettävää, että vanhemmille sukupolville uusien tapojen omaksuminen on haastavaa. Sitä se on nuoremmillekin. Poronhoitokulttuuri on alan sisällä hyvin avointa. Toisaalta alueelliset eroavaisuudet ja ainutlaatuiset olosuhteet luovat luonnollista jaottelua toimintatapojen kesken.

Perinteisen reen merkitys poronhoidossa on suuri. 2000-luvulle tultaessa muovipulkat ovat vallanneet alaa. Toistaiseksi niitä on ollut tuotannoissa yksittäisillä poronhoitajilla ja lähinnä kunkin omaan tarpeeseen. Jokainen tekee pulkkiaan omassa pajassaan. Ideoita jaetaan avoimesti omaan käyttöön. Toisaalta jos joku haluaa alkaa tekemään kaupallista toimintaa, tulisi mielestäni ideoiden keksijöiltä kysyä tähän lupaa.

PERINTEISET KALASTUSTAIIDOT ELÄVÄT TEKIJÖIDEN MUKANA

Perinteisesti saamelaisalueella perheet ovat saaneet osan niin omasta ravinnostaan kuin toimeentulostaankin kalastuksesta. Kalastus, sen erilaiset muodot, kalapaikat jne. on perinteisesti opittu perheen sisällä tai muulla tavalla pienestä pitäen kalastusreissuilla kulkien. Kalastuksen tavat eivät varsinaisesti ole olleet salaisuuksia, mutta kenelle niitä on kerrottu, on eri asia. Kerrotaanko esimerkiksi naapurille se paras kalapaikka, vai jotain muuta?

Tänä päivänä yhä useammat saamelaiset asuvat muualla kuin saamelaisalueella. Jo siten suuri osa perinteisestä kalastuksen tiedon ja taidon siirtymisestä jää toteutumatta. Muun muassa ilmaston lämpeneminen ja merikalastus ovat suuri uhka Tenon lohenpyynnille. Lohikannat ovat romahtaneet, jonka seurauksena päätäjät ovat määränneet lohen kalastuskiellon. Perinteisten kalastustapojen taitajat ovat jo nyt iäkkäitä. Mikäli kalastuskielto jatkuu pitkään, voi olla, että perinteinen Tenon lohen kalastuskulttuuri sammuu. Sen palauttaminen voi olla mahdoton tehtävä.

”

Saamelainen
kalastuksen taitaja
Utsjoen kunnan alueelta

”

Klemetti Näkkäljärvi
FT
tutkijatohtori
Oulun yliopisto

GEENIVARAT JA PERINTEINEN TIETO

Geenivaroihin liittyvällä saamelaisten perinteisellä tiedolla tarkoitetaan sellaista tietoa, jota saamelaisilla on jonkin eliön, kuten kasvin tai eläimen osan parantavista, hoitavista, lääkitsevistä ja tuoksuominaisuuksista sekä niihin liittyvistä muista ominaisuuksista, joita voidaan hyödyntää muun muassa säilönnässä ja raaka-ainesten muokkaamisessa esimerkiksi käsityön tarpeisiin. Saamelaiset käyttävät laajasti eri kasvien ja eläinten osia lääkintään ja hyvinvoinnin ylläpitämiseen, ja nautinta-aineina, vaikka moderni lääketiede ja kaupalliset tuotteet ovat vähentäneet merkittävästi näiden käyttöä.

Geenivaroihin liittyvä perinteinen tieto on yhä elävää perinnettä, mutta uhanalaista. Suomessa geenivarojen hyödyntämistä ja hyötyjen jakoa säätelee laki Nagoyan pöytäkirjan toimeenpanosta (nk. geenivaralaki, 394/2016). Nagoyan pöytäkirja on kansainvälinen sopimus, jonka tarkoitus on turvata ihmiskunnalle tärkeiden geenivarojen saatavuutta tutkimus- ja kehitystyöhön sekä kaupalliseen tarkoitukseen ja varmistaa, että geenivaroista saatavat hyödyt jaetaan oikeudenmukaisesti. Geenivaralaki estää saamelaisen geenivaroihin liittyvän perinteisen tiedon hyväksikäytön ja turvaa saamelaisten oikeuden hallinnoida perinteistä tietoaan. Lakia sovelletaan vain sellaiseen saamelaisten geenivaroihin liittyvän perinteiseen tietoon, joka ei ole ollut kaupallisessa tai tutkimuskäytössä ennen lain voimaantuloa.

Saamelaiskäräjät tulee hallinnoimaan perustettavaa saamelaisten geenivaroihin liittyvän perinteisen tiedon tietokantaa. Suomessa kerätään parhailaan tietoa tietokannan perustamiseksi ja luodaan ohjeistusta, joka liittyy saamelaisten geenivarojen perinteiseen hyödyntämiseen. Tietokanta tulee sisältämään tietoa kasvien ja eläimien osien erityisistä ominaisuuksista sekä käytöstä saamelaiskulttuurissa. Tietokannan käyttö tulee olemaan luvanvaraista. Saamelaisten geenivaroihin liittyvän tiedon hyödyntämisestä saatavia hyötyjä tulee käyttää saamelaiskulttuurin tukemiseen.

TIETOA ITSESSÄÄN EI SUOJATA IP-OIKEUKSIN

MUTTA PERINTEISEEN TIEToon PERUSTUVIA INNOVAATIOITA voidaan suojata esimerkiksi patenteilla tai tavaramerkeillä. Saamelainen perinteinen tieto sellaisenaan saa kuitenkin suojaa silloin, kun se liittyy suomalaisiin geenivaroihin ja joita aiotaan käyttää tutkimus- ja kehityskäytössä. Geenivaroihin liittyvän perinteisen tiedon tutkimus- ja kehityskäyttöön on saatava saamelaisten ennakkosuostumus.

PERINTEISET KULTTUURI-ILMAISUT

PERINTEISIÄ KULTTUURI-ILMAISUJA OVAT SELLAISET ILMAISUT, JOITA ON välitetty eteenpäin sukupolvelta toiselle, ja jotka muodostavat osan perinteisen yhteisön identiteettiä, esimerkiksi musiikkia, tanssia, taidetta, muotoilua, nimiä, merkkejä ja symboleja, käsitöitä, tarinoita, esityksiä ja seremonioita.

SAAMELAISESSA KONTEKSTISSA OMISTAJUUSKÄSITE samassa merkityksessä kuin länsimaisen elämäntavan piirissä, on uutta. Perinteisesti saamelaisen yhteisön piirissä ei ole konkreettisesti omistettu maita, vesiä, tai yksittäisten käsitöiden muotoilua. Osin tämä johtuu elämäntavasta, jossa kaupallisuus ja rahatalous on tullut varsin myöhään hallitsevasti mukaan. Näin ollen ei ole ollut tarvetta suojata esimerkiksi puukon designia tai saamenpukujen alueellisten tunnuspiirteiden ja koristeiden käyttöä. Kuitenkin vielä nykyäänkin voidaan esteettisistä ja visuaalisista elementeistä tunnistaa jopa hyvinkin tarkasti, mistä malli on kotoisin. Pääasiallisesti perinteisiä malleja ja elementtejä ei sekoiteta perusteettomasti alueiden tai perheidenkään kesken. Jos esimerkiksi ornamenttiikkaan yhdistetään elementtejä kahdelta eri alueelta, on sillä jokin merkitys. Voi olla, että puukon tilaajalla on sukujuuria kahdelle eri alueelle, joita molempia hän haluaa tuoda esille tai kunnioittaa.

SAAMELAINEN KÄSITYÖ SISÄLTÄÄ

erilaisia merkityksiä niin ulkoisesti kuin sisäisestikin eikä kyse ole pelkästään fyysisistä tuotteista. Käsitöiden tekemiseen liittyy perinteistä tietoa, aina oikeiden materiaalien valinnasta tuotteiden valmistamiseen. Samalla valmiit käsityötuotteet ovat saamelaiskulttuurin yksittäisiä ilmaisuja.

Käsityöntekijä ei ole samanlainen ammattinimike kuin vaikkapa suomalaisessa yhteiskunnassa. Saamelainen käsityöntekijä on oman kulttuuriperintönsä vaalija. Hänellä on tietoa saamelaisesta elämäntavasta, oman kylänsä elämäntavasta, oman perheensä elämäntavasta, omasta elämäntavasta.

Saamenkäsityö opittiin aiemmin pääosin kotona. Nykyään kuitenkin yhä useampi saa koulutuksensa oppilaitoksissa. Tärkeitä opetuslaitoksia ovat Saamelaisalueen koulutuskeskus Inarissa, Sámi áahpahušguovddas Jokkmokissa, Karasjoen Ovidere-neskole sekä Kautokeinin ammattikoulu ja yliopisto. Venäjällä saamenkäsityöopetusta saa Lovozerossa.

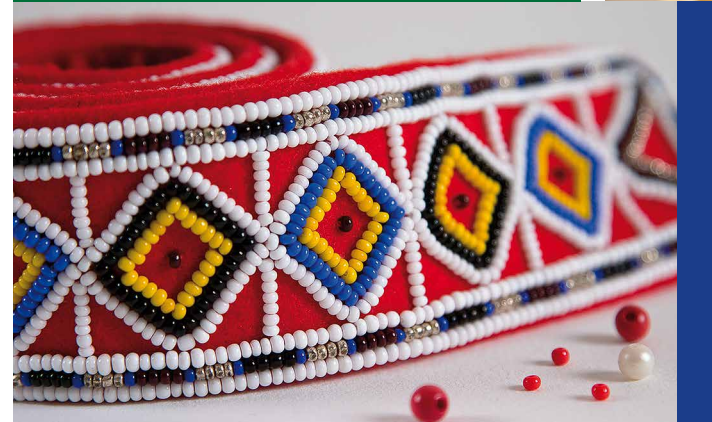
MUSIIKIN OSALTA SUOMEN PUOLELLA ON KOLME

erilaista perinteistä saamelaista vokaalimusiikkilajia: Kolttsaamelaisilla on leu'dd, inarinsaamelaisilla livde ja pohjoissaamelaisilla luohiti (joiku). Leu'ddia tapaa jonkin verran yhä myös Venäjän sekä Norjan puolella, vaikkakin yhä harvemmin. Livdeä esiintyy pelkästään inarinsaamelaisessa perinteessä, kun luohiti taas on perinteenä myös Ruotsin ja Norjan pohjoissaamenkielisillä alueilla. Saamelaisalueen koulutuskeskus aiemmin organisoi Sámi musihkkaakademijan Utsjoelle. Elokuussa 2022 Saamelaisneuvosto valitsi saamelaisten kansallisjoiksi Sámi eatnan duoddariid eli Saamenmaan tuntureiden joiun, jota Nils-Aslak Valkeapää on joikannut. Kansallisjoiku on käännetty kaikille saamen kielille ja sitä voi käyttää kansallislaulun Saamen suvun laulun rinnalla arjessa ja juhlassa.

KUVATAIDE SAAMELAISESSA KULTTUURISSA ON

verratan uusi ilmiö. Aikoinaan kuvataide, tai samankaltainen taide, tuotiin esille muun muassa käsitöissä: sarvi-, luu- ja puuesineiden pintaan koristeltiin abstrakteja tai esittäviä kuvia. Näin kuvataide oli läsnä käyttöesineissä. Eroja on tullut toki perhekohtaisestikin, mutta varsinkin sen mukaan, onko kyseessä ollut paikoilleen asettunut ja pysyvemmän asumuksen omaava perhe vai enemmän liikkeessä oleva perhekuunta. Nykyisen saamelainen kuvataide on kasvanut Nils Nilsson-Skumin ja Johan Turin pioneerityöstä. Norjan Karasjoella on Sámi Dáiddaguovddáš (Saamen taidekeskus) ja vielä joitain vuosia Karasjoella tarjottiin kuvataiteen opetustakin. Taiteen yksi tarkoitus on ottaa kantaa ja herättää ihmisiä ajattelemaan. Saamelaisalueella olisikin tarve oppilaitokselle, jossa saisi taiteen perusteisiin oppia.

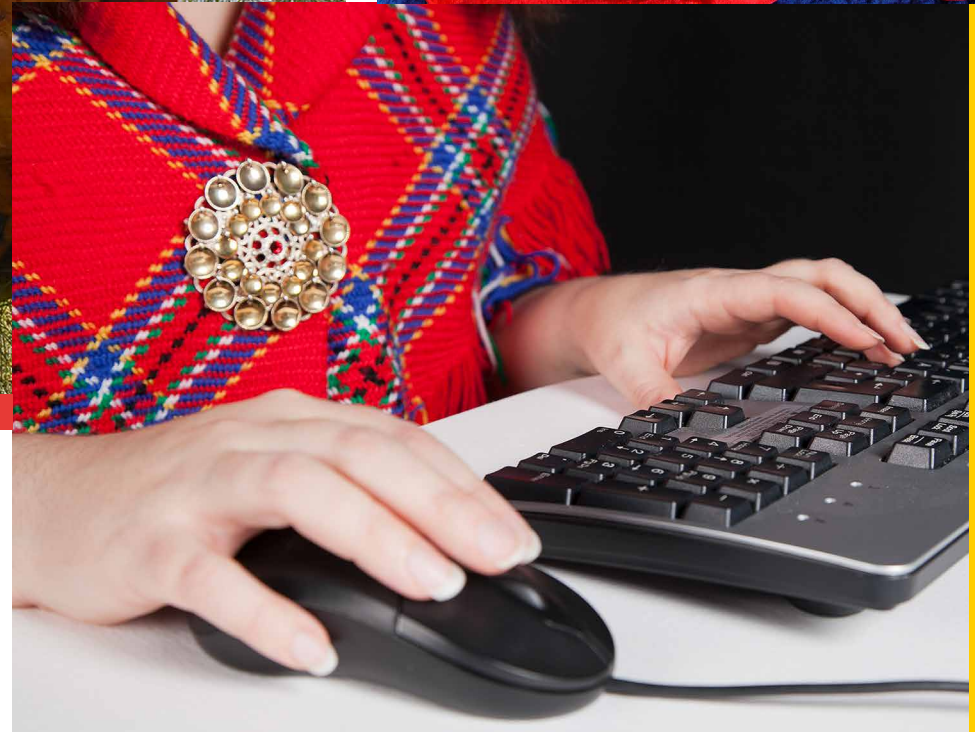

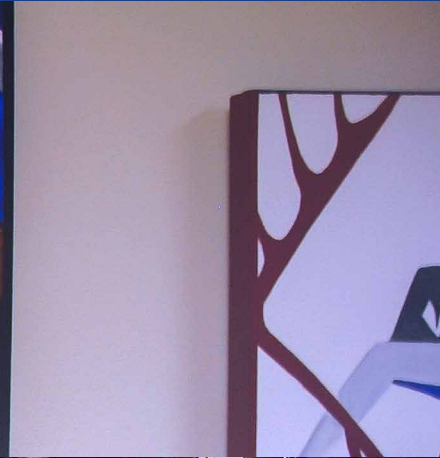

ELOKUVA, TEATTERI, MEDIA JA VALOKUVAUS OVAT OSA taiteen ja kuvataiteenkin kenttää. Nämä ovat yhtä lailla uusia ilmaisumuotoja saamelaisten keskuudessa. Tänä päivänä elokuvan, median ja valokuvauksen oppia tuottaa Saamelaisalueen koulutuskeskus Inarissa. Norjan puolella Kautokeinossa on Sámi filmbainstituutti, joka on saamelaisen elokuvan keskusorganisaatio. Lisäksi Kautokeinossa toimii saamelaisten kansallisteatteri Beaivväs.

SAAMELAISILLA ON PERINTEISESTI VAHVA suullinen kertomusperinne, joka voi hyvin monissa paikoissa Saamenmaata, etenkin vanhemman väen tavatessa toisiaan. Kirjallisuus sinänsä on uudempaa saamelaisessa perinteessä. Ensimmäiset saamelaiset kirjailijat olivat kouluttautuneita henkilöitä, jotka alkoivat kirjoittamaan kaunokirjallisuutta. Tänä päivänä yhä enenevässä määrin tulee uusia alalla toimivia saamelaisia kirjoittajia. Vuonna 2015 Turun kirjamesuilla oli Saamenmaa-teemalla laaja kattaus saamelaista kulttuuria kirjallisuuden lisäksi.

SAAMELAISKULTTUURIN
KAUPALLINEN
HYÖDYNTÄMINEN

PERINTEISEN KULTTUURIN HYÖDYNTÄMINEN TALOUDELLISESTI

E I VÄLTTÄMÄTTÄ OLE RISTIRIIDASSA SEN SISÄLTÄMIEN arvojen kanssa. Kyse on siitä, millä tavoin ja kenen ehdoilla kulttuuriperintöä käytetään, kuka sen käytöstä hyötyy ja millä tavalla.

PERINTEIDEN TALOUDELLISELLA

hyödyntämisellä voi olla myös positiivisia seurauksia ja se voi edistää monenlaisen osaamisen jatkumista ja kehittymistä sekä tiedon siirtoa. Myydessään käsityötuotteitaan matkailijoille perinteisten käsitöiden tekijä voi ansaita elantoa ja jatkaa perinteistä tekemistä. Eettisesti kestävä kaupallistaminen myötä voidaan myös levittää tietoa perinteisestä kulttuurista, lisätä sen arvostusta ja tavoitettavuutta.

PERINTEISEN TIEDON JA PERINTEISTEN ilmaisujen luvaton kaupallinen hyödyntäminen voi kuitenkin olla vahingollista niiden säilymiselle, jatkuvuudelle ja kehitykselle. Luvaton ja perinteisestä yhteydestä irrotettu kaupallinen käyttö voi aiheuttaa tulonmenetyksiä perinteiden ylläpitäjille sekä kulttuurista eroosiota.

MILLÄ TAVALLA JA KENEN EHDOLLA TOIMITAAN, JA KUKA TOIMINNASTA HYÖTYY?

Kulttuuriperinnön käyttäminen taloudellisessa toiminnassa ei välttämättä ole ristiriidassa perinteisten arvojen kanssa. Tärkeintä on miettiä, millä tavalla ja kenen ehdoilla se toteutetaan, miten perinteisiä ilmaisuja käytetään ja kuka siitä hyötyy. Käsitteiden elävänä pysymisen ja kehittymisen kannalta voi olla jopa hyvä, että joku tekee sitä elinkeinonaan. Tekijöiden pitäisi kuitenkin aina miettiä, mitä asioita voidaan antaa muidenkin käyttöön esimerkiksi valmiina tuotteena tai ohjeena. Olen myös sitä mieltä, että mahdolliset arviointivirheet tulee antaa anteeksi ja niistä saadut opit valjastaa koko yhteisön hyödyksi.

Toisinaan myös yhteisön ulkopuolelta kysytään lupaa käyttää joitakin perinteisiä asioita kaupallisella tavalla. Tällöin täytyy huomata, että kukaan yksittäinen henkilö ei voi antaa lupaa yhteisen perinteen käyttöön koko yhteisön puolesta. Asiasta tulisi sopia yhdessä. Tarvitsemme tilanteita ja mahdollisuuksia keskustella, millä tavalla ja ehdoilla tällaisen luvan voi ylipäättään antaa tai annetaanko sitä lainkaan. Näitä asioita on alettu ajatella tarkemmin vasta viime aikoina ja siksi kaikkiin kysymyksiin tai tilanteisiin ei ole valmiita vastauksia tai toimintamalleja. Lisäksi ratkaisut ovat usein tapauskohtaisia.

”

Minna Moshnikoff
kolttasaamelainen
käsitteöntekijä

”

Ante Aikio
poronhoitaja
yrittäjä

RIKAS KULTTUURIPERINTÖ ON KOKO YHTEISÖN TALOUDELLINEN VOIMAVARA

Kulttuuriperintöä kannattaa vaalia. Jos perinteisiin on kiinnostusta ja niistä voi saada elinkeinoa, tämä auttaa monia siinä, että ei tarvitse tulojen etsimisen takia lähteä kokonaan pois kotiseutualueelta. Kaupallisessa toiminnassa on kuitenkin tärkeää se, että jaetaan oikeaa tietoa matkailijoille ja kuluttajille. Kerrotaan siis saamelaisuudesta sellaisena kuin se oikeasti on, eikä keksitä vain sellaista, joka on myyvää ja houkuttelevaa. Perinteiden kunnioittaminen pitää kaupallisessakin toiminnassa olla etualalla ja käyttää perinteitä sillä tavalla kestävästi, että niiden merkitys säilyy tulevillekin sukupolville.

OIKEIN KÄYTETTYNÄ KULTTUURIPERINTÖ SÄILYY ELÄVÄNÄ JA AITONA MYÖS TULEVAISUUDESSA

Matkamuistoille ja puoliteollisille käsitöille on saamelaisalueella oma kohde-ryhmänsä ja tarpeensa. Usean tekijän olisi mahdollista hankkia elantonsa omalla kotiseudullaan tekemällä matkamuistoja ja niiden myyjät mieluummin hankkisivatkin töitä paikallisilta tekijöiltä kuin kauempaa. Toistaiseksi kuitenkin tarjonta on ollut hyvin vaatimatonta. Matkamuistojen kohderyhmä on myös eri kuin esimerkiksi museokaupan tarjonnan tai saamenkäsitöiden. Näin ne eivät kilpaile keskenään vaan ennemminkin tarjonnat tukevat toisiaan.

Asenteet ja tietoisuus ovat vuosien varrella muuttuneet siten, että esimerkiksi ns. neljän tuulen lakin myyminen matkailijoille ei tänä päivänä edusta hyvää eettistä tapaa tuoda kulttuuria esille. Siksi me olemmekin jättäneet sen pois valikoimastamme. Puhun vain omasta puolestani enkä arvioi muiden toimintaa, mutta yleisesti ottaen olisi hyvä, että näitä eettisiä seikkoja pohtisivat kaikki perinteisen kulttuurin parissa elinkeinoa harjoittavat henkilöt ja yritykset, niin että kulttuuriperintö säilyisi elävänä ja aitona myös tulevaisuudessa.

”

Iisko-Matti Näkkäljärvi
poronhoitaja
yrittäjä

Tiesitkö?

KULTTUURISELLA EROOSIOLLA TARKOITETAAN MUUN MUASSA PERINTEISTEN ILMAISUJEN MERKITYSSISÄLLÖN LIUDENTUMISTA JA ILMAISUISTA LUOPUMISTA. Kulttuurinen eroosio voi olla seurausta pitkään jatkuneesta ilmaisun luvattomasta ja perinteisestä yhteydestä irrotetusta usein kaupallisesta käytöstä. Perinteiseen ilmaisuun liitetty arvot ja mielikuvat muuttuvat, ja niihin liittyy vieraita ja jopa negatiivisia mielikuvia. Ilmaisujen käyttö voi jopa lakata kokonaan, jos niitä käytetään pitkään niiden alkuperäisten yhteyksien ulkopuolella ja yksinomaan ulkopuolisen hyödyn tavoittelemiseksi. Luvaton käyttö voi vähentää myös perinteisten tekijöiden halukkuutta vaalia itse perinteitä entisten tapojen ja käytänteiden mukaan. Tämä voi olla seurausta kaupallistamisesta, jossa ilmaisun käytöstä saatava taloudellinen hyöty ei kohdistu niille yksilöille ja yhteisöille, joiden keskuudessa perinteinen ilmaisu on alun perin syntynyt ja joiden käytössä ilmaisu edelleenkin on. Kulttuurista eroosiota on tutkittu muun muassa Maailman henkisen omaisuuden järjestön, WIPO:n, toimesta vuoden 2001 raportissa *Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders*.

KUN PERINTEESTÄ SYNTYNYT SISÄLTÖ IRROITETAAN ALKUPERÄISESTÄ YHTEYDESTÄ, ON VAARANA, ETTÄ SAAMELAISTEN ILMAISUJEN MERKITYKSET HÄMÄRTYVÄT

Tavalliselle matkailijalle voi olla vaikeaa erottaa saamelainen käsitys muualla tuotetusta matkamuistosta. Saamelaisuuteen liittyviä mielikuvia ja houkuttelevuutta voidaan käyttää hyväksi niin, että ei suoranaisesti väitetä jonkin olevan saamelaista käsityötä, mutta asiayhteys, missä se tuodaan esille, antaa ymmärtää, että se olisi.

Taloudellinen hyväksikäyttö tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että toisten perinteisiä ilmaisia käytetään hyväksi taloudellisen voiton tekemiseksi. Sen vuoksi oikeudellista suojaa perinteiselle saamelaiselle ilmaisulle tulee vahvistaa. Kun mietitään aineetonta kulttuuriperintöä suojaavia oikeuksia, niin niissä on paljon mahdollisuuksia, mutta on myös pohdittavaa. Elävään kulttuuriin kuuluu se, että se muuntuu ja muuttaa muotoaan joskus hitaammin, joskus nopeammin. Jos jokin ilmaisu halutaan suojata sellaisenaan, on pidettävä huoli, ettei sen suojaaminen jähmetä ilmaisua.

”

Sigga-Marja Magga
duodjitutkija

”

Mattias Åhren
Kansainvälisen ja
alkuperäiskansa- ja
saamelaisoikeuden
professori,
UiT The Arctic
University of Norway

SAAMELAISTEN PERINTEISEN KULTTUURIN LUVATON TALOUDELLINEN HYÖDYNTÄMINEN ON RISTIRIIDASSA SAAMELAISTEN ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN KANSSA

Saamelaisten perinteisten kulttuuri-ilmaisujen luominen ja toisintaminen, myös taloudelliseen tarkoitukseen, voivat hyödyttää saamelaisia kansana ja yhteisönä; tämä riippuu käytön luonteesta ja edelleen siitä, kuka käytön luonteesta määrää. Nykyisen kansainvälisen oikeuden mukaan saamelaisilla on itsellään oikeus päättää, voiko saamelaiskulttuurin ilmaisuja käyttää ja jos voi, millä lailla. YK:n alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksen artiklassa 3 todetaan, että ”alkuperäiskansoilla on itsemääräämisoikeus. Tämän oikeuden perusteella ... ne saavat esteettä kehittää taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia olojaan.” Artiklassa 31 selvennetään, että alkuperäiskansojen oikeus määrätä ”taloudellisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta kehityksestään” sisältää oikeuden ”ylläpitää, hallita, suojella ja kehittää kulttuuriperintöään ... sekä kulttuuriensa ilmenemismuotoja, mukaan lukien ... siemenet, lääkkeet, tieto eläinten ja kasvien ominaisuuksista, suullinen perinne,

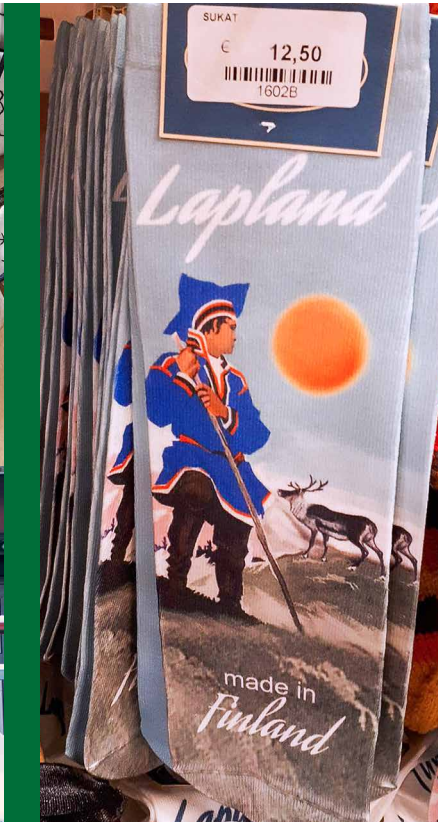
kirjallisuus, muotoilut ... ja kuvataiteet ja esittävät taiteet.” Tässä kohden julistus heijastaa yleistä kansainvälistä normia, jota valtion tulee itse kunnioittaa ja jolle valtion tulee taata muiden kunnioitus. Toisin ilmaistuna saamelaisilla on oikeus määrätä kaikesta, mikä on osa heidän perinteistä kulttuuriaan, niin aineellista kuin aineetontakin, mukaan lukien saamelaisten perinteiset puvut, saamenkäsityö, perinteiset symbolit ja mallit, joiut, legendat sekä tieto maan, vesien ja luonnonvarojen ominaisuuksista Sápmissä. Heillä on myös oikeus siihen, että valtio saattaa toimenpiteillään tuon oikeuden voimaan.

SAAMELAISKULTTUURIA HYÖDYNNETÄÄN ELINKEINOTOIMINNASSA MONIN TAVOIN

HYÖDYNTÄMINEN VOI TAPAHTUA SUORAAN saamelaiskulttuurista otettuja ilmaisia käyttämällä, tai epäsuorasti mielikuvan saamelaisuudesta herättämällä, vaikka tuotteella tai palvelulla ei olisikaan välttämättä minkäänlaista kytkeä saamelaisuuteen.

Rajan vetäminen hyväksyttävän ja sopimattoman kulttuurin kaupallisen hyötykäytön välille ei ole aina helppoa. Tässä nähtävät kuvat ovat esimerkkejä siitä, millä tavoin saamelaisuus näkyy kaupallisessa toiminnassa. Näiden esimerkkien kautta ei sinänsä oteta tässä kantaa perinteisen kulttuurin hyötykäytön sopivuudesta yksittäistapauksissa, vaan kysymys tulee aina ratkaista tapauskohtaisesti. Oheiset esimerkit osoittavat kuitenkin sitä miten moninaisin tavoin saamelaisuus näkyy kaupallisessa toiminnassa ja miten paljon kaupallista kiinnostusta saamelaiskulttuuria kohtaan markkinoilla on. Oleellista on kysyä sitä, kenen ansiosta perinteiset ilmaiset ovat pysyneet elinvoimaisina ja kehittyvät edelleen tulevienkin sukupolvien nautittavaksi, kuka niiden taloudellisesta käytöstä hyötyy ja millä tavoin taloudellinen hyödyntäminen edistää niiden kestäväää käyttöä.

NOADI RECORDS

SAAMELAISAIHEISIA REKISTERÖITYJÄ TAVARAMERKKEJÄ

ON EUROOPAN UNIONISSA JA SEN yksittäisissä jäsenvaltioissa useita. Pelkkä tavaramerkin rekisteröiminen ei kuitenkaan vielä osoita, että merkkiä olisi käytetty markkinoilla, eikä merkin haltijan mahdollista yhteyttä saamelaisuuteen, tai rekisteröinnin motiiveja, voida tarkistaa tietokannoista. Oheisia esimerkkejä ei siis esitetä niiden hyväksyttävyyttä arvioiden, vaan niillä osoitetaan vain sitä, että saamelaisuuteen vetoamisella on intressiä markkinoilla ja mielikuvaan saamelaisuudesta liittyy myös kaupallista arvoa.

NÄKÖKULMIA KULTTUURIPERINNÖN SUOJELEMISEEN

SAAMELAISEN PERINTEISEN KULTTUURIN SUOJELU

VOI OLLA PERINTEISEN TIEDON JA ILMAISUJEN SUOJAAMISTA mutta myös sen kulttuurin säilyttämistä ja turvaamista. Nämä näkökulmat eivät sulje toisiaan pois vaan tarjoavat erilaisia keinovalikoimia erilaisiin perinteisen kulttuurin elinvoimaisuutta kohtaaviin uhkiin ja haasteisiin vastaamiseksi.

Suojaamisella viitataan perinteisen tiedon ja ilmaisujen oikeudelliseen suojaan yksinoikeuden merkityksessä. Tällöin oikeudenhaltijalla on oikeus kieltää muita käyttämästä suojan kohteena olevaa merkkiä, ilmaisua tai muuta aineetonta omaisuutta. Ilmaisun käyttöön tarvitaan siis oikeudenhaltijan suostumus.

Suojaaminen voidaan toteuttaa IP-oikeuksia, kuten tunnusmerkkioikeuksia tai tekijänoikeuksia käyttämällä. Suojaamisen kautta voidaan pyrkiä torjumaan sellaista loukkaavaa käyttöä, jossa luvattomasti ja ilman asiallista yhteyttä saamelaisuuteen käytetään erityisesti taloudellisesti hyväksi saamelaista perinteistä kulttuuria. Oikeudelliseen suojaamiseen liittyy kuitenkin rajoituksia, eivätkä voimassa olevat suojakeinot välttämättä sovellu kaikissa tapauksissa käytettäviksi. Jos ilmaisut ovat esimerkiksi hyvin vanhoja tai niitä jo yleisesti käytetään kaupallisesti hyväksi, ei oikeudellista suojaa nykyisten IP-oikeuksien kautta välttämättä ole saatavilla. On tärkeää tunnistaa niitä tilanteita, joissa suojaa voidaan saada, ja tarkastella samalla myös oikeudellisen suojaamisen sosiaalisia ja poliittisia ulottuvuuksia sekä sen käytännön toteuttamista.

Tiesitkö?

IP-OIKEUDET KULTTUURIPERINNÖN SUOJANA YMPÄRI MAAILMAN.

Kansainvälisesti on olemassa lukuisia esimerkkejä, joissa niin alkuperäiskansat kuin paikalliset yhteisöt tai järjestöt ovat käyttäneet tavamerkkejä ja tekijänoikeuksia kulttuuriperintöön kuuluvien ilmaisujensa suojaamiseksi luvattomalta kaupalliselta hyödyntämiseltä. On tosin huomattava, että yksittäiset tilanteet ja suojan tarpeet ovat usein erilaisia, eikä yhdestä esimerkistä tai maasta voida vetää johtopäätöksiä IP-oikeuksien soveltuvuudesta toiseen tapaukseen. Samoin lainsäädäntöjen välillä on eroja eri maiden välillä, vaikka IP-oikeuksien peruseriaatteet ovatkin usein yhteneväiset. Nämä esimerkit kuitenkin havainnollistavat miten monenlaisissa tilanteissa IP-oikeuksien järjestelmät voivat antaa suojaa niin yksittäisille tekijöille kuin yhteisöillekin.

Tiesitkö?

”NAVAJO” REKISTERÖITYNÄ TAVARAMERKKINÄ. Yhdysvalloissa navajot rekisteröivät heimonsa nimen tavaramerkkikseen jo vuonna 1943 ja pitävät nykyään hallinnassaan yli kahdeksaakymmentä tavaramerkkiä kansansa nimen ”navajo” suojaamiseksi eri muodoissa eri tavaroiden ja palvelujen yhteydessä. Vuonna 2012 navajot nostivat kanteen New Mexicon osavaltiossa Urban Outfitters vaateketjua vastaan tavaramerkkioikeutensa loukkauksesta tapauksessa, jossa vastaaja oli käyttänyt nimitystä ”navajo” vaatteissa, koruissa ja jalkineissa ilman tavaramerkinhaltijan lupaa. Nimen käytön lisäksi jotkut tuotteet jäljittelivät kuvioinnillaan navajoiden perinteisiä kuvioita ja muotoja. Oikeusjuttu päättyi osapuolten sopiessa asian vuonna 2016 ja solmittuaan lisensiointisopimuksen, jonka nojalla osapuolet tekevät yhteistyötä tiettyjen tuotteiden kaupallistamisessa.

Tiesitkö?

TEKIJÄNOIKEUS SUOJAA KARNEVAALIASUJA NEW ORLEANSISTA.

Yhdysvalloissa New Orleansin kaupungin Mardi Gras -karnevaaliin osallistuvat ”Mardi Gras Intiaanit” ovat afroamerikkalaisia ryhmiä, jotka ovat osallistuneet karnevaaliin ainakin jo 1800-luvun puolivälistä lähtien. Heille tunnusomaisia ovat erittäin värikkäät, näyttävät ja taitavasti käsin ommellut karnevaalisasut. Mardi Gras -intiaaneista otetaan paljon valokuvia, joita myydään matkamuuistoina ja taidegallerioissa, sekä käytetään myös mainonnassa ja markkinoinnissa, kuten kirjoissa ja esitteissä, ilman asujen tekijöiden lupaa. Osallistujat ovat korostaneet, että pukujen suojaamisen tarkoituksena ei ole ollut estää yleisöä ottamasta valokuvia puvuista muistoiksi tapahtumasta, vaan estää pukujen valokuvien luvaton kaupallinen hyödyntäminen. Siksi esiintyjät ovatkin pyrkineet suojaamaan värikkäitä karnevaaliasujaan tekijänoikeuksilla. Vuonna 2010 hyväksyttiin ensimmäinen rekisteröity tekijänoikeus yhteen karnevaaliasuista. Tekijänoikeuden nojalla puvusta otettujen valokuvien julkaisu edellyttää siis tekijänoikeuden haltijan lupaa.

Tiesitkö?

ÄITI TERESAN SARIN KUVIOINTI TAVARAMERKKINÄ. Äiti Teresan Rakkauden lähetyssisaret -sääntökunta sai vuonna 2016 hakemuksesta rekisteröityä tavaramerkikseen Äiti Teresan kuuluisaksi tekemän sinivalkoraitaisen sarin kuvioinnin. Rekisteröinti astui ensin voimaan Intiassa ja myöhemmin Yhdysvalloissa. Äiti Teresan kasvoja ja saria on jo pitkään käytetty kaupallisesti hyväksi muun muassa kirjoissa, matkamuiistoissa sekä naamiaisasuissa. Tavaramerkkirekisteröintien tarkoituksena on estää kuvioinnin luvaton hyödyntäminen kaupallisissa tarkoituksissa. Vastaavasti Äiti Teresan nimi on sääntökunnan hallitsema rekisteröity tavaramerkki ja voimassa Euroopan unionissa.

OIKEUDELLISEN SUOJAAMISEN OHELLA

VOIDAAN PUHUA MYÖS AINEETTOMAN kulttuuriperinnön säilyttämisestä ja turvaamisesta. Nämä käsitteet viittaavat kulttuuriperinnön tunnistamiseen, dokumentointiin, tallentamiseen ja välittämiseen, sekä koulutukseen ja perinteiden elvyttämiseen. Näin voidaan vahvistaa perinteiden elinvoimaisuutta, jotta ne eivät heikentyisi tai katoaisi kokonaan. Säilyttämisessä ja turvaamisessa ei ole kyse yksinoikeuksista suojaamisen tarkoituksessa, vaan kulttuuriperinnön elinvoimaisuuden turvaamisesta ja sen edellytysten vaalimisesta. Säilyttämisen ja turvaamisen näkökulmat nousevat esiin erityisesti Unescon yleissopimuksesta maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelusta (1972) sekä yleissopimuksesta aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta (2003), joka saatettiin Suomessa voimaan toukokuussa 2013. Sopimuksen täytäntöönpanosta vastaa Suomessa Museovirasto

”

Leena Marsio
erikoisasiantuntija
Museovirasto

MUSEOVIRASTO TEKEE AKTIIVISTA YHTEISTYÖTÄ AINEETTOMAN KULTTUURIPERINNÖN SUOJELUTYÖSSÄ SAAMELAISKÄRÄJIEN KANSSA

Yhteisiä seminaareja, webinaareja ja työpajoja on järjestetty useita vuodesta 2014 alkaen. Tavoitteena on ollut nostaa tietoisuutta ja koota tietoa saamelaisten elävästä kulttuuriperinnöstä. Suomen raportoidessa Unescolle 2022 alussa ensimmäistä kertaa suojelutoimista Suomessa, tehtiin Saamenmaalta selvitys tähän liittyen. Museoviraston avustuksilla on tuettu viime vuosina useita saamelaisten kulttuuriperinnön hankkeita. Parhaillaan käynnissä ovat Sámi Duodji ry:n digitointihanke sekä Sámi Árvvut ry:n joikuhanke, joita on tuettu Museoviraston aineettoman kulttuuriperinnön avustuksista.

KOULUTUS ON OSA SAAMELAISKULTTUURIN SÄILYMISTÄ JA SIIRTÄMISTÄ TULEVILLE SUKUPOLVILLE

Saamenkäsityötaitojen välittämisen tavat muuttuvat. Edelleen käsitöitä opitaan kotoa, mutta enenevässä määrin oppia haetaan erilaisten koulutusten kautta niin saamelaisalueella kuin sen ulkopuolella. Saamelaisalueen koulutuskeskuksessa Inarissa on mahdollista opiskella saamenkäsityöalaa tutkinto- ja lyhytkoulutuksissa.

Saamenkäsityö on ilmaisultaan rikasta. Jotta voimme koulutuksissa huomioida saamenkäsityön kulttuurisen kirjon ja eri saamen kielet, olisi tärkeää kohdentaa enemmän resursseja saamenkäsityön paikallisiin erityispiirteisiin. Nämä huomioidamalla voimme luoda jokaiselle opiskelijalle turvallisen tilan oppia kulttuuriperintöään.

Saamenkäsityökulttuurin kannalta on tärkeää, että taito ja tieto jatkavat välittymistään vähintään yhtä rikkaana sukupolvesta toiseen, ihmiseltä ihmiselle.

”

Anniina Turunen
lehtori
duojár

PERINTEISEN TIEDON JA PERINTEISTEN KULTTUURI- ILMAISUJEN SUOJAAMISELLA

VII TATAAN SIIS YKSINOIKEUKSIIN, JOILLA VOIDAAN KIELTÄÄ toisia toimijoita käyttämästä ilmaisua tietyllä tavalla. Säilyttämällä ja turvaamisella taas viitataan perinteisten ilmaisujen elinvoimaisuuden ylläpitämiseen muilla tavoin. Nämä näkökulmat eivät kilpaile toisiaan vastaan, vaan tarjoavat erilaisia ratkaisuja erilaisiin uhkiin ja haasteisiin. Esimerkiksi ilmastonmuutoksen tai väestön ikääntymisen aiheuttamiin haasteisiin ei voida helposti vastata IP-oikeuksien vaan pikemminkin säilyttämisen ja turvaamisen keinoin. Toisaalta perinteisen ilmaisun luvattomaan kaupalliseen hyötykäyttöön voidaan pyrkiä vastaamaan juuri suojaamisen keinoin. Tässä aineistossa keskitytään ensisijaisesti suojaamisen näkökulmaan, eli siihen millä tavoin IP-oikeuksia käyttämällä voitaisiin turvata kulttuuriperinnön elinvoimaisuutta ja jatkuvuutta.

AINEETON KULTTUURIPERINTÖ

Perinnön suojaaminen IP-oikeuksin	Perinnön säilyttäminen ja turvaaminen tunnistamalla, dokumentoimalla, välittämällä, tallentamalla ja elvyttämällä sekä kouluttamalla perinteen ylläpitäjiä
-----------------------------------	--

ERI KEINOILLA ERI TILANTEISSA

Luvaton kaupallinen hyötykäyttö	Ilmastonmuutos, porojen elinalueiden supistuminen ja ympäristön muutos
Luvaton hyödyntäminen matkailussa ja mainonnassa, keksittyjen mielikuvien luonti	Taloudelliset tekijät, jos perinteestä ei saa elinkeinoa eikä ole riittävästi tekijöitä
Aineellinen perintö, pyhät paikat, nimet ja niihin liittyvät perinteet	Kielten tilanne ja kielihyvintointi
Perinteeseen liittyvät yksityisyyden suojan kysymykset, perinteen esittäjien oikeudet	Väestön maantieteellinen sijoittuminen
	Perinteisen tiedon ja ilmaisujen siirtymättömyys uusille sukupolville

AINEETTOMIEN
OIKEUKSIEN YLEISET
PERIAATTEET

IP-OIKEUKSILLA

PYRITÄÄN EDISTÄMÄÄN LUOVAA JA HENKISTÄ työtä sekä uusien innovaatioiden ja keksintöjen tekemistä. Samalla ne edistävät teosten ja uusien keksintöjen leviämistä yleisön saataville. IP-oikeuksilla pyritään myös kehittämään markkinoiden toimintaa, lisäämään kilpailua ja turvaamaan kuluttajien intressejä. Laajassa mielessä aineettomien oikeuksien tarkoituksena on koko ihmiskunnan henkisen ja kulttuurisen pääoman kasvattaminen. IP-oikeudet eivät siten ole vastakkaisia perinteiselle ja yhteisölliselle toiminnalle. Ne voivat suojata perinteistä tietoa, ilmaisuja ja osaamista, ja siten edistää niin yksilöllistä kuin yhteisöllistäkin luovuutta.

Tiesitkö?

PERINTEINEN EI TARKOITA JOTAKIN VANHAA JA MUUTTUMATONTA, vaan perinteiset ilmaisut luodaan, otetaan yhteisölliseen käyttöön ja siirretään eteenpäin tuleville sukupolville. Vaikka yksittäisiä tekijähenkilöitä ei aina voikaan tunnistaa, on perinteisten ilmaisujen taustalla aina inhimillinen henkinen työ, joka tehdään ja joka kumuloi- tuu yhteisön toiminnassa. Siten myös perinteiden ylläpitäminen, jatkaminen ja uudistaminen ovat osa luovaa ja henkistä työtä, joka ansaitsee IP-oikeuksien suojaa. Perinteisissä ilmaisuissa yhteisöllinen tekeminen ja yksilöllinen ilmaisu yhdistyvät. Perinteetkin muuttuvat ja uusiutuvat uusien mallien, muotojen ja ilmaisuiden tultua yhteisöllisesti hyväksytyiksi osiksi yhteistä perinnettä. Yksinomaan se, että perinteiset ilmaisut kehittyvät hitaasti sukupolvienkin saatossa, ei tarkoita sitä, että ne eivät voi saada oikeudellista suojaa. Elävän kulttuurin käsite viittaa yhteisölliseen vuorovaikutukseen, jossa perinteisiä ilmaisuja luodaan aina uudelleen ja jokainen tekijä voi tuoda vähä vähältä omia lisäyksiään vanhoihin ilmaisiin yhteisen kehityksen sisällä.

YKSILÖLLINEN TEKEMINEN JA PERINNE LIMITTYVÄT TOISIINSA

Suvussani on vahva käsillä taitamisen perinne sukupolvien ajalta. Isoisäni valmisti muun muassa rekiä, ahkioita ja voirasioita. Isoäiti valmisti taidokkaat niisivyyöt ja vaatetuksen, joiden kaavat ja kuviot kertovat pitäjästään paljon. Isäni suuntautui perinteisistä käyttöesineistä arvokkaaseen taidekäsityöhön: taidokkaasti koristeltuihin puu-, pahka, sarvi-, luu- ja hopeaesineisiin. Hopeatöiden teko saamelaisyhteisössä on suhteellisen uutta.

Muotojen, materiaalien ja ornamenttiikan taju ovat tulleet minulle perintönä. Perinne elää ja muuttuu ajan mukana. Muutan malleja oman kauneudentajuni viitoittamana. Teen sen pikkuhiljaa siten, että tutuiksi tulleet esineet säilyvät tuttuina ja tunnistettavina. Uutta ei luoda uutuuden viehätysten vuoksi, se on ohimenevää. Olennaisempaa on sitoa työni pieneksi palaksi edellisten ja tulevien sukupolvien jatkumoa.

”

Sami Laiti
yrittäjä
duojár

IP-OIKEUKSILLA

ON TIETTYJÄ YHDISTÄVIÄ YLEISIÄ periaatteita. Ne perustuvat yksinoikeuksille, jotka voidaan luovuttaa ja joiden voimassaolo on pääosin ajallisesti rajoitettu.

YKSINOIKEUDELLA ON AINA TIETTY MÄÄRITELTÄVISSÄ oleva omistaja, eli oikeudenhaltija. Tämä voi olla yksittäinen henkilö tai yhteisö, kuten liikeyritys, yhdistys tai muu toimija. Jos oikeudenhaltija on tuntematon tämä voi joissain tapauksissa tulla edustetuksi edustajan välityksellä. IP-oikeuden haltija, eli ”omistaja”, tai haltijan edustaja, on kuitenkin aina juridisesti määriteltävissä.

YKSINOIKEUS TARKOITTA sitä, että ilman oikeudenhaltijan suostumusta ei saa toimia tietyllä tavalla, kuten käyttää vaikkapa tekijänoikeussuojaa saavaa teosta julkisesti tai suojattua tavaramerkkiä elinkeinotoiminnassa. Yksinoikeuden laajuus, eli se, millainen toiminta edellyttää oikeudenhaltijan luvan, määritellään tarkemmin kussakin IP-oikeutta koskevassa laissa. Lähtökohta kuitenkin on, että suojatun kohteen käyttöön tarvitaan oikeudenhaltijan lupa.

YKSINOIKEUDEN LUOVUTETTAVUUS

tarkoittaa sitä, että oikeudenhaltija voi siirtää oikeutensa joko kokonaan tai osittain toiselle henkilölle tai yhteisölle. Oikeudenhaltija voi myös lisensoida, eli antaa käyttö- tai muunteluoikeuden suojan kohteena olevaan teokseen valitsemilleen henkilöille.

IP-OIKEUDET OVAT AJALLISESTI RAJOITETTUJA. Oikeudenhaltijan katsotaan saavan ajallisesti rajoitetun yksinoikeuden työnsä tulokseen eräänlaisena palkintona työstään, mutta samalla koko ihmiskunnan etua ajatellen tämän yksinoikeuden pituutta on kuitenkin ajallisesti rajoitettu. Tasapainon löytäminen yksinoikeuden ajallisen keston ja kaikille vapaassa käytössä olevan aineiston välillä on tärkeää. Kun suoja-aika loppuu, on työn tulos kaikkien vapaasti käytettävissä. Poikkeuksen tästä muodostavat tavaramerkit, joiden suoja-aikaa voidaan jatkaa käytännössä loputtomasti uusimalla rekisteröinti aina tietyn väliajoin.

OIKEUDENHALTIJAN YKSINOIKEUS

ei ole totaalinen ja oikeuden sisältöä on rajoitettu yleisön intressien turvaamiseksi. Esimerkiksi tekijän-oikeudessa sitaattien ottaminen sekä teoksen yksityinen ja opetuskäyttö jäävät suoja-alan ulkopuolelle. Vastaavasti tavaramerkkioikeus soveltuu vain tunnuksen käyttöön elinkeinotoiminnassa tavaramerkkien tavoin. Rajoitusten tarkoituksena on mahdollistaa suojattujen merkkien ja ilmaisujen vapaata käyttöä tärkeissä tilanteissa. Mahdollisten loukkaustapausten kohdalla onkin ensin tarkasteltava sitä, kuuluuko loukkaavaksi mielletty käyttö jonkun IP-oikeuden rajoitussäännön piiriin.

”

Heli Huovinen
teatteriammatilainen
muusikko

EETTISYYS KESTÄVÄN LUOVAN TYÖN LÄHTÖKOHTANA

Yhä useammat taiteentekijät haluavat toimia eettisesti kestäväällä tavalla. Nykyään kysytään paljon yksittäisiltä henkilöiltäkin lupia käyttää saamelaisuutta vaikkapa kesäteatterissa, mutta täytyy huomata, että ei yksi ihminen voi puhua kaikkien puolesta ja usein ihminen joutuu vaikeaan välikäteen, jos kokee että pitäisi jotain lupia antaa. Toisaalta ei pidä olla ylivarovainenkaan, sillä lailla, että saamelaisia tai Saamenmaata ei edes uskalleta teoksissa mainita. Olisi hyvä, että olisi joku viranomainen tai edustaja, johon voisi ottaa yhteyttä matalalla kynnyksellä, eikä yksittäisen henkilön tarvitsisi arvioida kuka saa tuoda saamelaisuutta esille teoksissa ja miten. Se on kuitenkin tärkeintä, että uskalletaan kysyä, jos asiasta ei olla varmoja.

IP-OIKEUKSILLA ON KANSAINVÄLISESTI suhteellisen yhteneväinen historia, ne perustuvat samankaltaisille periaatteille ja ne ovat verraten samankaltaisia useimmissa maissa. Suojan maantieteellinen laajuus vaihtelee kuitenkin eri IP-oikeuksien välillä. Esimerkiksi tekijänoikeuden alalla Suomessa teoksen tehnyt tekijä saa kansainvälisten sopimusten nojalla suojaa teokselleen myös muissa sopimusten jäsenvaltioissa. Toisaalta tavaramerkki on rekisteröitävä joko koko Euroopan unionissa, tai erikseen kuhunkin maahan, jossa suojaa halutaan saada. Vastavasti patenti- ja mallioikeudet ovat voimassa vain niiden rekisteröintien kattamissa maissa. IP-oikeuksia kansainvälisesti tarkasteltaessa on siis tärkeää selvittää missä oikeus on maantieteellisesti voimassa.

IP-OIKEUKSIEN YLEISET PERIAATTEET EIVÄT välttämättä saumattomasti sovellu perinteiseen käyttöyhteyteen ja kulttuuriperinnön suojaamiseen. Eroja voi syntyä siitä, että perinteisen tiedon ja perinteisten kulttuuri-ilmaisujen voidaan katsoa kuuluvan koko yhteisön omaisuudeksi tarkentamatta omistajuutta yksittäisiin henkilöihin. Perinteisessä yhteydessä ei myöskään välttämättä tunneta oikeuden ajallista rajoittuvuutta, vaan oikeus voi siirtyä sukupolvelta toiselle ja pysyä jatkuvasti voimassa. Näin voi olla esimerkiksi tiettyjen perinteisten joikujen kohdalla, jotka kuuluvat tietyille suvuille ja perheille riippumatta niiden luomisen ajankohdasta. Myös yksinoikeuden laajuudessa voi olla eroja IP-oikeuksiin nähden, sillä perinteisessä yhteydessä oikeuksien rajoitukset ja käyttö säännöt eivät ole samankaltaisia kuin lainsäädännössä.

”

Hanna-Maaria Kiprianoff
kolttakulttuurin moniosaaja

YHTEISESTÄ PERINTEESTÄ ON HYVÄ PÄÄTTÄÄ YHDESSÄ

On tärkeää, että saamelaiskulttuuri näkyy, mutta tärkeää on myös, että millä lailla ja kuka siitä saa hyödyn. Kolttasaamelaisilla on korkein perinteinen hallinnollinen elin kyläkokous. Kyläkokouksessa on esimerkkejä, että ulkopuolinen toimija on halunnut käyttää perinteisen kolttasaamelaisen esineen mallia ja symboliikkaa uudessa kaupallisessa tuotteessa. Asiasta on keskusteltu ensin neuvostojen kesken, ja todettu että viedään se kyläkokoukseen, mutta lupaa ei olla myönnetty. Yhtenä syynä oli, että kolttasaamelaisille tulema hyöty olisi ollut ainoastaan näkyvyys. Toimija olisi hyötynyt taloudellisesti, mutta se hyöty ei olisi kanavoitunut kolttasaamelaisille.

Tapauksessa toimittiin hyvällä tavalla siten, että tiedusteltiin lupaa ennen kuin mitään alettiin tuottamaan. Kolttien kyläkokouksen resurssit ovat valitettavasti rajalliset, kun siellä käsitellään asioita laidasta laitaan. Kun asioita on paljon käsitellyssä, valitaan niistä parhaan käsityksen mukainen käsittelyjärjestys.

NÄISTÄ EROISTA HUOLIMATTA

IP-OIKEUKSIA VOIDAAN JOISSAKIN tapauksissa ja jossakin määrin käyttää ilmaisujen perinteisen käyttöyhteyden turvaamiseksi. Tämä on perusteltua myös siksi, että Suomessa ei ole olemassa mitään erillistä lainsäädäntöä, joka sääntelisi perinteisten ilmaisujen käyttöä ja turvaisi niiden taustalla olevia yhteisöllisiä intressejä.

IP-OIKEUKSIEN KÄYTÖSSÄ PERINTEISTEN ILMAISUJEN suojaamiseksi on erotettava toisistaan kaksi eri näkökulmaa.

YKSITTÄISET HENKILÖT, KUTEN KÄSITYÖLÄISET, joikaajat, kuvataiteilijat, ja muut perinteiden jatkajat, jotka tekevät henkistä työtä ja aikaansaavat omaperäisiä ilmaisuja perinteitä käyttämällä, voivat suojata oman työnsä tuloksia siinä missä kuka tahansa muukin taiteilija tai elinkeinonharjoittaja. Tällöin kyse on siitä, että suojatun ilmaisun käyttöön tarvitaan oikeudenhaltijan suostumus, ellei käyttö tapahdu jonkin laissa määritellyn yksinoikeuden rajoituksen piirissä.

ON HUOMATTAVA, ETTÄ TEKIJÄN IP-oikeuksiin perustuva yksinoikeus kohdistuu niin ulkopuolisiin toimijoihin kuin oman yhteisönkin jäseniin. Tekijä voi lain nojalla itsenäisesti määrätä oikeutensa käyttämisestä myös oman yhteisön jäseniä vastaan. Siksi perinteisessä yhteydessä on tärkeää tarkastella myös sitä, miten syvästi suojan kohteena olevan ilmaisun sisältö on vaikuttanut oman perheen, alueen tai koko saamelaisyhteisön perinteestä. Samoin on tarkasteltava sitä, onko suojaa hakevalla henkilöllä ja yhteisöllä jokin luovassa työssä vaikuttanut luottamuksellinen suhde, joka voisi määrittellä myös IP-oikeuden käyttöä. Kyse voi olla siitä, jos yhteisön tekijöiden kesken on joitakin sovittuja sääntöjä tai hiljaista suostumusta siitä, missä määrin samaan ryhmään kuuluvat henkilöt saavat lainata toistensa teoksista ja miten henkiseen työhön kohdistuvia IP-oikeuksia tulisi käyttää. Toisinaan perinteen olemassaolo ja perinteinen sisältö voivat olla välttämättömän kehys yksilölliselle ilmaisulle. Tämä ei kuitenkaan rajoita kenenkään mahdollisuuksia luoda myös kokonaan uusia ja omaperäisiä teoksia perinteitä käyttämällä. Kyse on siitä, missä määrin suojan kohteena oleva ilmaisu on sisällöllisesti vaikuttanut ja osana yhteistä perinnettä, tai siitä onko kyse tekijän itsensä luomasta uudenlaisesta teoksesta.

Tiesitkö?

TEKIJÖIDEN JA YHTEISÖN VÄLINEN LUOTTAMUKSELLINEN SUHDE VOI TOIMIA LUOVAN TYÖN PERUSTANA. Australian korkeimman oikeuden ratkaisussa *John Bulun Bulun & Anor v R & T Textiles Pty Ltd* vuonna 1998 todettiin, että tekijänoikeus voi syntyä alunperin vain yksittäisille henkilöille eikä tekijän yhteisöllä ollut siten oikeudenhaltijan asemaa teokseen kohdistuvassa tekijänoikeudessa. Ratkaisussa kuitenkin todettiin, että koska yksittäisen tekijän ja hänen taustayhteisönsä välillä vallitsi luottamuksellinen suhde (*fiduciary relationship*), joka oli ollut tarpeen teoksen luomiseksi, tulisi yksittäisen tekijän käyttää tekijänoikeuttaan sillä tavalla, joka huomioi myös yhteisön intressin. Tämänkaltaisen luottamuksellinen suhde saattoi siis velvoittaa tekijänoikeudenhaltijaa toimimaan tietyllä tavalla tekijänoikeutta käyttäessään, vaikka tekijänoikeus kuuluikin hänelle itselleen teoksen luoja.

Ratkaisu perustui Australian tekijänoikeuslakiin ja siitä voidaan tehdä vain rajallisesti johtopäätöksiä pohjoismaista lainsäädäntöä tulkittaessa. Kuitenkin ratkaisun yleisperiaate yksittäisen tekijän ja tämän taustayhteisön välillä vallitsevasta luottamuksellisesta suhteesta ja sen merkityksestä teosten luomisessa ja vaikutuksesta tekijänoikeuden käyttämiseen voi antaa hyödyllisen yleisohjeen myös pohjoismaisten tekijänoikeuslakien tulkinnassa. Sillä, mitä tekijöiden voidaan katsoa sopineen teoksen luomiseen ryhtyessä, voi olla merkitystä tarkasteltaessa sitä, millä tavoin tekijänoikeutta tulisi käyttää.

YKSITTÄISTEN JA OMAA HENKISTÄ TYÖTÄÄN SUOJAAVIEN HENKILÖIDEN OHELLA

MYÖS YHTEISÖT VOIVAT PYRKIÄ käyttämään IP-oikeuksia kulttuuriperintönä suojaamiseksi. Tällöin kyse on myös siitä, millä tavoin oikeuksia voidaan käyttää saamelaisyhteisöiden perusteltujen oikeudellisten odotusten toteuttamiseksi, jotka nousevat Suomen perustuslaista sekä alkuperäiskansojen oikeuksia koskevasta julistuksesta. IP-oikeuksien avulla voidaan esimerkiksi pyrkiä toteuttamaan perustuslain turvaamaa saamelaisten kulttuurista itsehallintoa saamelaisalueella. Yhteisöt voivat suojata ilmaisujaan turvatakseen niiden perinteitä kunnioittavan käytön markkinoilla. Tunnettujen ilmaisujen suojaamisessa voi kuitenkin olla IP-oikeuksien sisäisistä edellytyksistä johtuvia rajoitteita etenkin silloin, jos ilmaiset ovat ajallisesti hyvin vanhoja tai ne ovat jo yleisesti käytössä markkinoilla. Kyse on tapauskohtaisesta arvioinnista, sekä siitä millä tavoin tiettyjä ilmaisia pyritään suojaamaan. On myös huomioitava oikeudellisen suojaamisen sosiaaliset, poliittiset ja kulttuurisetkin vaikutukset, eli kysymykset muun muassa siitä kuka suojaa saa hakea, kuka sen käytöstä päättää, ja kenelle kuuluu suojasta saatava mahdollinen hyöty.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

TEKIJÄNOIKEUS LUOVAN TYÖN SUOJANA

TEKIJÄNOIKEUDEN TARKOITUKSENA

ON EDISTÄÄ LUOVAA TYÖTÄ JA EDESAUTTAA teosten leviämistä yleisön saataville. Näihin tavoitteisiin pyritään antamalla tekijöille yksinoikeuksia teostensa suhteen ja samalla rajoittamalla näitä yksinoikeuksia teosten laajemman käytettävyyden hyväksi.

Tekijänoikeus suojaa kaikkia omaperäisiä ilmaisuja, eikä teoksen perinteisyys sinänsä poista sen mahdollisuutta saada tekijänoikeussuojaa. Käsiyöläiset, joikaajat, kuvataiteilijat ja muut perinteisiä ilmaisuja luovat tekijät saavat teoksilleen automaattisesti tekijänoikeuden suojaa, kunhan teokset täyttävät tekijänoikeudessa edellytetyn omaperäisyyden vaatimuksen. Perinteisyys ei tarkoita staattisuutta ja perinteinen teos voi ilmentää yksilöllistä käsittelyä ja omaperäisyyttä, vaikka se olisikin valmistettu perinteisten sääntöjen ja tapojen mukaan.

JOIUSSA KUULLAAN AIKOJEN JA IHMISTEN ÄÄNET

Saamelaisen joiun käyttäminen voi olla haastavaa. On vanhoja tallennettuja joikuja, jotka saattavat viitata joiun kohteeseen tavalla, jota ei asiaa ja kontekstia tuntematon pysty tulkitsemaan. Henkilöjoiut kuvaavat joiun keinoin kohteensa kokonaisuudessaan luoden kohteesta ikään kuin äänimaalauksen. Joiut muistelevat ja viittaavat esimerkiksi tapahtumiin ja paikkoihin. Lisäksi joiuissa on omat alueelliset erityispiirteensä. Joiku on elävää ja uusia syntyy koko ajan.

Tänä aikana on tärkeää, että saamelainen joiku kuuluu ja näkyy. Siten se säilyttää elinvoimaisuutensa.

Haasteena on, kuinka tuoda vanhat joiut nykypäivään kulttuurisesti kestäväällä tavalla. Mikä on jonkun omaisuutta? Mitä voi uudistaa? Toisaalta on tärkeää tuoda kaukaisia joikuja tähän päivään kuuluviin ja toisaalta on aina tärkeää pohtia, mikä tukee nimenomaan saamelaisyhteisöä ja perinteisen tiedon siirtymistä.

”

Anna Näkkäläjärvi-Länsman
muusikko
väitöskirjatutkija

TEKIJÄNOIKEUS SYNTYY

AINA TEOKSEN TEKIJÄLLE HETI TEOKSEN valmistuttua eikä erillisiä rekisteröintitoimenpiteitä suojan syntymiseksi tarvita. Vastaavasti myös teoksen tai kansanperinteen esityksen esittäjä saa suojaa omalle esitykselleen. Teosta ei saa ilman tekijän lupaa käyttää, eikä teosta tai esitystä saa ilman tekijän lupaa tallentaa ja julkaista. Vastaavasti teoksesta tehty muunnos saa oman tekijänoikeussuojansa. Tekijänoikeus ei kuitenkaan ole tottaalista, vaan sitä on rajoitettu muun muassa yksityisen käytön, opetuksen ja sitaattien ottamisen hyväksi.

Tekijänoikeus suojaa teoksen muotoa, eli sellaisia elementtejä, jotka voidaan teoksesta aistein havaita. Tekijänoikeus ei suojaa tyyliä, tietoa, taitoa tai osaamista. Kuka tahansa voi teosta tarkastelemalla käyttää hyväkseen siitä löytämiään ideoita, teemoja tai tyyliseikkoja. Tekijänoikeuslaki ei myöskään estä inspiroitumasta tai imitoimasta aikaisempia teoksia, jos tällä tavoin kuitenkin luodaan uusi ja itsenäinen, eli riittävässä määrin aiemmista teoksista erilainen teos.

SAAMELAISET KERTOMUSPERINTEET INSPIRAATIONA MUSIIKISSA

Amocin kanssa tekemämme tulevan rap-levyn tiettyjen kappaleiden taustalla voidaan kuulla saamelaisten tarinankertojien ääntä. Haastattelimme laulutekstejä varten saamelaisia tarinankertojia ja sovimme heidän kanssaan joidenkin heidän tarinoidensa käyttämisestä uusien laulutekstien aineksena. Yhdessä pohdimme, mikä on sopivaa julkaista ja millä tavalla tarinoita voidaan käyttää. Vaikka siis rap-sanoitukset ovatkin lähtöisin meidän kynistämme, kuuluu niiden taustalla laulujen teemoissa ja sisällöissä saamelaiset kertomukset ja tarinat. Saamelaiset kertomusperinteet ovat uudella albumilla keskeisenä lähtökohtana ja inspiraationa ja on esimerkki siitä, miten perinteiden suojeleminen on tärkeää myös uuden ja yksilöllisen luovan työn tekemisen kannalta.

”

Áilu Valle
muusikko

TEKIJÄ VOI LUOVUTTA TEKIJÄNOIKEUTENSA

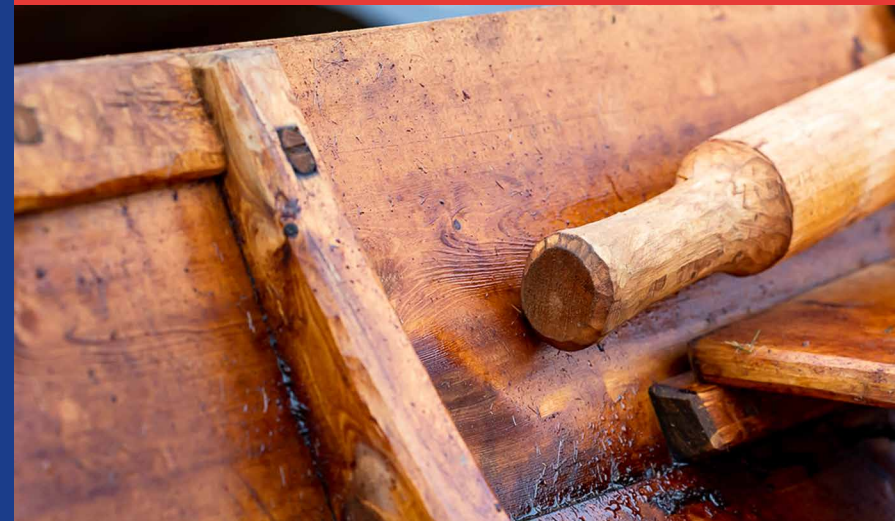
KOKONAAN TAI OSITTAIN, JA HÄN VOI MYÖS antaa luvan valitsemilleen henkilöille käyttää teostaan uusien teosten luomisessa. Tekijä voi myös valtuuttaa yhdistyksen, järjestön tai muun edustajan valvomaan tekijänoikeutta puolestaan. Tekijät voivat keskenään sopia siitä, että kaikki yhteisön jäsenet saavat käyttää toistensa tekijänoikeutta uusien teosten luomisessa. Tekijät voivat myös sitoutua käyttämään omaa tekijänoikeuttaan kaikkien yhteisön jäsenten etua huomioiden.

Tekijänoikeus on voimassa 70 vuoden ajan tekijän kuolinvuoden päättymisestä laskettuna. Jos tekijää ei tiedetä, tämä 70 vuoden suoja-aika lasketaan teoksen julkaisusta tai sen luomisesta. Suoja-ajan päättymisen jälkeen teosta saa käyttää vapaasti kuka tahansa. Poikkeuksen tekijänoikeudesta vapaiden teosten käyttöön muodostaa niin sanottu klassikkosuoja. Tämän nojalla vanhojakaan teoksia ei saa kohdella julkisesti sellaisella tavalla, joka loukkaa niihin kohdistuvaa sivistyksellistä etua. Klassikkosuojaa valvoo Suomessa opetus- ja kulttuuriministeriö.

Tekijänoikeudelliset kysymykset ovat usein vaikeasti ennakolta ratkaistavissa. Voi olla vaikea sanoa siitä, onko ylipäättäen kyseessä teos, joka saa tekijänoikeuden suoja, ja onko suoja edelleen voimassa. Tekijänoikeuteen liittyvissä asioissa, kuten vaikkapa kysymyksessä yksittäisen tuotteen tekijänoikeussuojasta, voi kysyä maksutonta lausuntoa Tekijänoikeusneuvostolta.

Käsityöt ja niiden yksittäiset kuvioinnit, perinteinen musiikki ja kerrotut tarinat saavat kaikki tekijänoikeus-suojaa, jos ne ovat riittävän omaperäisiä.

TEKIJÄNOIKEUS SUOJAA

NIIN TEKIJÄÄ JA TEOKSEN ESITTÄJÄÄ KUIN ÄÄNITALLENTEEN TUOTTAJAAKIN, KUTAKIN OMALLA OIKEUDELLAAN.

	TEKIJÄ	ESITTÄJÄ	ÄÄNITALLENTEEN TUOTTAJA
<i>Mitä kukin tekee?</i>	<p>Tekijä luo teoksen, esimerkiksi säveltää kappaleen tai kirjoittaa tekstin. Tekijä ei välttämättä itse esitä teostaan.</p>	<p>Esittäjä esittää musiikkikappaleen, näytelmän, tai vaikkapa lukee tekijän kirjoittaman runon. Esittäjä voi esittää myös kansanperinnettä, jonka tekijää ei tunneta. Esittäjä ei välttämättä itse kirjoita esittämiään teoksia.</p>	<p>Äänitallenteen tuottajana pidetään sitä, joka ensimmäisen kerran tallentaa tietyn esityksen äänen.</p>
<i>Suojan kohde</i>	<p>Suojan kohteena on tekijän tekemä teos. Teos voidaan kirjoittaa ylös, kuten sävelmä nuotille tai runo paperille, mutta teos voi syntyä myös improvisoidusti ja olla olemassa vain ilman pysyvää olomuotoa. Esimerkiksi luontopolulla kulkiessa ja yhdessä hetkessä keksitty joiku saa tekijänoikeussuojaa siinä missä nuottipaperille kirjoitettu klassinen sinfoniakin.</p>	<p>Suojan kohteena on tietyn teoksen yksittäinen esitys. Teoksen esitys on aina tietyssä hetkessä tapahtuva toimi. Esittäjä esittää jonkun jo olemassa olevan teoksen, joko itse kirjoittamansa tai toisen tekemän.</p>	<p>Suojan kohteena on yksittäinen tallenne. Tuottajan toiminnassa syntyy se tallenne, digitaalinen tiedosto tai muu äänite, jolla teoksen esitys voidaan kuulla.</p>

	TEKIJÄ	ESITTÄJÄ	ÄÄNITALLENTTEEN TUOTTAJA
<i>Mihin oikeus kohdistuu?</i>	Tekijänoikeus kohdistuu tekijän luomaan teokseen, mutta myös sen muunnelmiin ja muihin muotoihin. Esimerkiksi romaanista voidaan tehdä elokuva vain tekijän suostumuksella. Myös teoksen esittämiseen tarvitaan tekijän lupa.	Esittäjän oikeus kohdistuu omaan tiettyssä hetkessä tapahtuvaan yksittäiseen esitykseen. Esittäjän oikeus ei estä muita esittämästä samaa esitystä myöhemmin.	Tuottajan oikeus kohdistuu siihen yksittäiseen äänitallenteeseen, jonka tuottaja on äänittänyt. Tuottajan oikeus ei estä muita esittämästä ja äänittämästä samaa teosta uudelleen.
<i>Kuka voi antaa luvan ja mihin?</i>	Tekijä antaa luvan teoksen käyttämiseen julkisesti, kuten sen esittämiseen, ja teoksen kappaleiden levittämiseen.	Esittäjä tarvitsee tekijän luvan esittääkseen teosta julkisesti. Esittäjän lupa taas tarvitaan hänen elävän esityksensä tallenteen jakamiseen yleisölle esimerkiksi radiossa, televisiossa, sosiaalisessa mediassa tai verkkoalustoilla. Tallennetun esityksen osalta esittäjällä on oikeus korvaukseen.	Tuottaja tarvitsee tekijän ja esittäjän luvan äänittääkseen teoksen esityksen muuta kuin yksityistä käyttöä varten. Tuottaja ei voi käyttää äänitettä julkisesti ilman tekijän tai esittäjän lupaa. Tuottaja päättää kuitenkin siitä, millä tavoin hänen tekemäänsä äänitettä käytetään. Tekijä tai esittäjä eivät voi vaatia tuottajalta tallennetta itselleen. Tuottaja omistaa hallussaan olevan tallenteen ja saa siihen kohdistuvan oikeuden, jos toisin ei ole sovittu.

TEKIJÄNOIKEUS ON VOIMASSA

KUNNES ON KULUNUT 70 VUOTTA TEKIJÄN KUOLINVuodesta. Tämän jälkeen teos on kaikkien vapaasti käytettävissä. Jos vapaana oleva teos myöhemmin äänitetään, syntyy kuitenkin uusi ja erillinen oikeus esittäjälle sekä äänitallenteen tuottajalle. Tällöin kuka tahansa muu voi kyllä esittää ja äänittää itse kyseisen vapaana olevan teoksen, mutta se ei tarkoita, että saisi vapaasti käyttää toisen jo tekemää äänitettä. Tällöin teos on vapaa, mutta tietty esityksen äänite voi olla suojattu. On tärkeää huomata, että teoksilla, esityksillä ja äänitallenteilla on itsenäiset ja toisistaan riippumattomat suoja-ajat.

KLASSIKKOSUOJA ERITYISEN TÄRKEIDEN VANHOJEN TEOSTEN SUOJANA

TEKIJÄL 53 §:N NOJALLA ”jos kirjallisen tai taiteellisen teoksen suhteen tekijän kuoltua menetellään julkisesti sivistyksellisiä etuja loukkaavalla tavalla, on asetuksella määrättävällä viranomaisella valta, vaikka tekijänoikeus on lakannut tai sitä ei ole ollut, kieltää sellainen menettely.” Jos siis erityisen merkittävää teosta käytetään julkisesti sellaisella tavalla, joka on omiaan loukkaamaan sivistyksellisiä etuja, voi opetus- ja kulttuuriministeriö kieltää kyseisen menettelyn. Tähän päätökseen tyytymätön voi saattaa asian tuomioistuimen käsiteltäväksi.

Klassikkosuoja on tekijänoikeuslakiin kuuluva erityinen viranomaisen oikeus kieltää tietynlainen loukkaava menettely ja suojella siten joihinkin erittäin tärkeisiin teoksiin liittyvää julkista intressiä. Klassikkosuojan nojalla on kuitenkin vain kerran 1960-luvulla kielletty teosten käyttäminen. Kyse oli klassisten lastenkirjojen levittämisestä. Kirjojen käännösten katsottiin olevan huonolaatuisia sekä teosten sisältöjä muutellun. Toisessa 1980-luvulla esille tullessa tapauksessa kieltoa taas ei määrätty. Tällöin kyse oli kyse taiteilija Gallen-Kallelan maalauksien käyttämisestä keräilyastiaston kuvituksessa.

Perinteiset ilmaiset voivat ainakin teoriassa päästä osallisiksi klassikkosuojan mukaisesta suojasta silloin, jos ilmaisua voidaan pitää tekijänoikeudellisena teoksena. Tällöin kyse on myös siitä, millä tavoin sivistyksellinen etu määritellään ja

miten sen loukkaaminen on tapahtunut. Mikäli esimerkiksi saamenpuvun eri malleja voitaisiin pitää tekijänoikeudellisina teoksina, tulisi mahdollisen perinteisten sääntöjen vastaisen käytön tapahduttua arvioida sitä, voiko esimerkiksi saamenpuvun käyttäminen sen merkityssisältöön vaikuttavalla tai sitä vahingoittavalla tavalla loukata sivistyksellisiä etuja.

Lainkohtaa tarkasteltaessa on oleellista kysyä, missä ja millä tavoin teokseen kohdistuva sivistyksellinen etu voi tulla loukatuksi, ja mikä on se yleisö, jota tuo etu koskee. Loukkauksen tulisi kuitenkin olla niin ilmeinen, että sen tunnistamiseksi ei tarvita taiteen tai kirjallisuuden asiantuntijaa, vaan kuka tahansa voi ymmärtää kyseessä olevan loukkaava käyttö. Oikeuskäytäntöä ei ole siitä, nauttivatko klassikkosuojaa vain kansallisesti tunnustetut merkkiteokset, vai voiko sivistyksellinen etu olla myös tietyn ryhmän tai yhteisön keskuudessa tunnistettavissa oleva sivistyksellinen tai kulttuurinen arvo.

Vaikka siis kansanperinteen ilmaisu olisi jo niin vanha, että siihen kohdistunut tekijänoikeus olisi rauennut, voidaan kansanperinteen ilmaisun käyttöä sekä siihen kohdistuvaa menettelyä arvioida tekijänoikeuslain puitteissa viranomaisen toimesta silloin, jos erityisen tärkeää ja edelleen elävään kulttuuriin kuuluvaa kansanperinteen ilmaisua käytetään julkisesti sellaisella tavalla, joka mitä ilmeisimmin loukkaa myös sivistyksellistä etua.

TAVARAMERKKIOIKEUS
VOI SUOJATA MYÖS
PERINTEISIÄ TUNNUKSIA

TAVARAMERKKIOIKEUS

ANTAA ELINKEINONHARJOITTAJALLE YKSIN-
oikeuden päättää suojatun merkin käytöstä tiettyjen tava-
roiden tai palvelujen tunnuksena markkinoilla. Merkin hal-
tija voi kieltää muita käyttämästä samaa tai samankaltaista
merkkiä samojen tai samankaltaisten tavaroiden tunnuksena markkinoil-
la. Tavaramerkkioikeuden tarkoituksena on turvata kilpailua ja markki-
noiden toimintaa, sekä suojella elinkeinonharjoittajien tekemiä mark-
kinointi- ja tuotekehitysinvestointeja. Tavaramerkki osoittaa tavaroiden
ja palvelujen alkuperää, sekä erottaa elinkeinonharjoittajan tavarat ja
palvelut muiden kilpailijoiden vastaavista. Tavaramerkkioikeus koskee
kuitenkin vain elinkeinotoimintaa, eikä se rajoita esimerkiksi yksityishen-
kilöiden ja sananvapauden piiriin kuuluvaa merkkien käyttöä. Ero kau-
pallisen ja yksityisen käytön välillä ei kuitenkaan ole aina yksinkertainen,
sillä esimerkiksi taiteellinen toiminta voi samanaikaisesti olla ammatti-
maista ja kaupallista, mutta nauttia myös sananvapauden suojaa.

Tavallisten tavaramerkkien lisäksi käytössä on yhteisö- ja tarkastus-
merkkejä. Siinä missä tavallinen tavaramerkki osoittaa tiettyyn elinkei-
nonharjoittajaan, osoittaa yhteisömerkki yrittäjän kuuluvan tiettyyn yh-
teisöön. Tarkastusmerkki taas osoittaa tuotteen valmistuksen täyttäneen
tietyt laatuvaatimukset.

SAAMELAISIA TARKASTUSMERKKEJÄ

SAAMELAISEN DUODJI -käsitön yhteydessä käytetty Sámi duodji -merkki on rekisteröity esimerkiksi Norjassa tarkastusmerkinä. Merkkiä saavat käyttää merkkiä hallinnoivan yhteisön hyväksymät jäsenet.

SAAMELAISTA TUOTETTA osoittava Sámi made -merkki on myös rekisteröity tarkastusmerkinä. Merkin käyttöä hallinnoi Saamelaisneuvosto ja merkkiä saa käyttää sen käytön ehdot täyttävät henkilöt.

TAVARAMERKKINÄ VOI toimia mikä tahansa tunnus, joka voidaan esittää selkeästi ja täsmällisesti. Useimmiten tavaramerkit ovat sanoja, kuvioita tai niiden yhdistelmiä, mutta myös äänimerkki tai kolmiulotteinen muoto, kuten tuotteen pakkaus, väriyhdistelmä tai liikkuva kuva voivat toimia tavaramerkkeinä.

Tiesitkö?

MONET PERINTEISET TUNNUKSET TOIMIVAT TAVARAMERKKIEN TAVOIN

ja monien perinteisten ilmaisujen käytössä on yhtymäkohtia tavaramerkkien käytön tarkoituksiin. Perinteinen ilmaisu voi osoittaa alkuperää tai omistajuutta, sekä merkin avulla voidaan erotella eri asioita toisistaan. Esimerkiksi porojen korvamerkit ovat yksilöllisiä tunnuksia, joiden avulla porot voidaan merkitä omistajilleen kuuluviksi. Samoin perinteisissä käsitöissä tekijä voi laittaa oman yksilöllisen merkkinsä töiden yhteyteen tekijyyden osoittamiseksi.

TAVARAMERKKIOIKEUS SYNTYY

JOKO REKISTERÖIMÄLLÄ TAI VAKIINNUTTAMALLA MERKKI elinkeinonharjoittajan käyttöön. Tavaramerkkiä voi hakea rekisteröitäväksi tietyn maan alueelle kyseisen maan kansalliselta viranomaiselta tai koko Euroopan unionin alueelle Euroopan unionin teollisoikeuksien virastolta. Rekisteröity tavaramerkki on voimassa kymmenen vuotta hakemispäivästä, mutta rekisteröinti voidaan uusua aina kymmenen vuoden jaksoksi kerrallaan. Yksinoikeus voi syntyä ilman rekisteröintiä silloin, jos merkki on vakiintunut ja yleisesti tunnettu tiettyjen tavaroiden tai palvelujen yhteydessä elinkeinonharjoittajan tunnuksena. Vakiinnuttamisen osoittaminen ei kuitenkaan välttämättä ole helppoa ja tavaramerkin rekisteröiminen on käytännössä yleisempi tapa tunnuksen suojaamiseksi.

TAVARAMERKKIOIKEUS SUOJAA TUNNUKSEN käyttöä vain sen rekisteröinnin kattamien tavaroiden tai palvelujen yhteydessä. Rekisteröintiä suunniteltaessa onkin mietittävä, minkä tavaroiden tai palvelujen yhteydessä merkki on tarpeellista suojata. Vastaavasti tavaramerkin loukkausta arvioitaessa tarkastellaan sitä, ovatko käytetyt tavarat tai palvelut samoja tai riittävän samankaltaisia, ja ovatko käytetyt tavaramerkit samoja tai siinä määrin samankaltaisia, että relevantin kohdeyleisön keskuudessa on sekaannusvaara tavaroiden tai palvelujen alkuperästä. Jos tavaramerkit ovat riittävän erilaisia tai tavarat ja palvelut riittävän etäällä toisistaan, ei sekaannusvaaraa ja tavaramerkin loukkausta todennäköisesti voi syntyä.

ENNEN TAVARAMERKIN REKISTERÖITÄVÄKSI

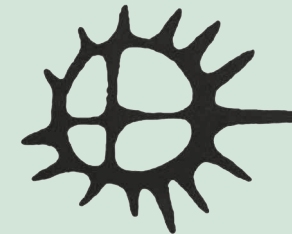
hakemista kannattaa tarkastella oman toiminnan laajuutta ja suunnitelmia. Tavaramerkin rekisteröinnillä on kustannuksensa, eikä pelkkä merkin rekisteröinti itsessään tuo tuloja tai edistä liiketoiminnan kehittymistä. Tavaramerkkiä on myös tosiasiallisesti käytettävä markkinoilla, jotta rekisteröinti pysyisi voimassa. Vaikka tunnus rekisteröitäisiinkin tavaramerkiksi, se voidaan menettää, jos sitä ei ole viiden vuoden kuluessa käytetty markkinoilla niiden tavaroiden ja palvelujen tavaramerkkinä, joita varten se on rekisteröity. Toisaalta jos pyrkimyksenä on kehittää vakiintunutta liiketoimintaa ja käyttää tiettyä tunnusta pidempiaikaisesti elinkeinonharjoittajan merkinä, voi tavaramerkin rekisteröinti olla järkevää tehdä jo ennen varsinaisen liiketoiminnan aloittamista. Näin etenkin silloin, jos on vaarana, että joku toinen alkaa luvattomasti omassa elinkeinotoiminnassaan jäljitellä tai käyttää samaa tunnusta.

TAVARAMERKKIHAKEMUSTA SUUNNITELTAESSA on hyvä tarkastella sisältävätkö merkin elementit jotakin sellaista, joka kuuluu koko saamelaisyhteisön, tiettyjen alueiden tai yksittäisten sukujen yhteiseen perinteeseen. Vaikka tavaramerkin ei sinänsä tarvitse olla luovan työn tulosta, on koko yhteisön käytössä olevien sanojen ja symbolien hyvä pysyä kaikkien yhteisön jäsenten käytössä. Pelkkä tavaramerkin rekisteröiminen ei kuitenkaan vielä estä ketään käyttämästä suojattua merkkiä, vaan kyse on aina siitä, millä tavoin tavaramerkkioikeutta käytetään ja millä tavoin suojattua tunnusta pyritään hallinnoimaan. Tavaramerkkioikeus on tavaramerkin haltijan yksinoikeus, jota tulee aktiivisesti käyttää suojan toteuttamiseksi. Tavaramerkkioikeus ei myöskään rajoita elinkeinotoiminnan ulkopuolella tapahtuvaa merkien käyttöä.

TAVARAMERKKIOIKEUS VOI RAJOITTAA MYÖS PERINTEEN JATKAJIEN TOIMINTAA MARKKINOILLA. Norjalaisen korialan yrityksen hakemus tavaramerkiksi oli hyväksytty vuonna 2009. Tavaramerkki oli hyvin samankaltainen perinteisen saamelaisen aurinkosymbolin kanssa. Tavaramerkin haltija pyrki kieltämään tavaramerkkiä loukkaavan symbolin käytön markkinoilla myös perinteisten käsityön taitajien toimesta. Myöhemmin tavaramerkki mitätöitiin vuonna 2020, sillä aurinkosymbolin sisältämien arvojen katsottiin olevan verrattavissa uskonnollisten arvojen kanssa ja merkin rekisteröinnin olleen hyvän tavan vastaista. Tämän lisäksi saamelaisilla käsityöläisillä katsottiin olevan perustuslain turvaama oikeus voida käyttää omaa aineetonta kulttuuriperintöään.

Tiesitkö?

Norjalainen tavaramerkki-
rekisteröinti
No 251306.

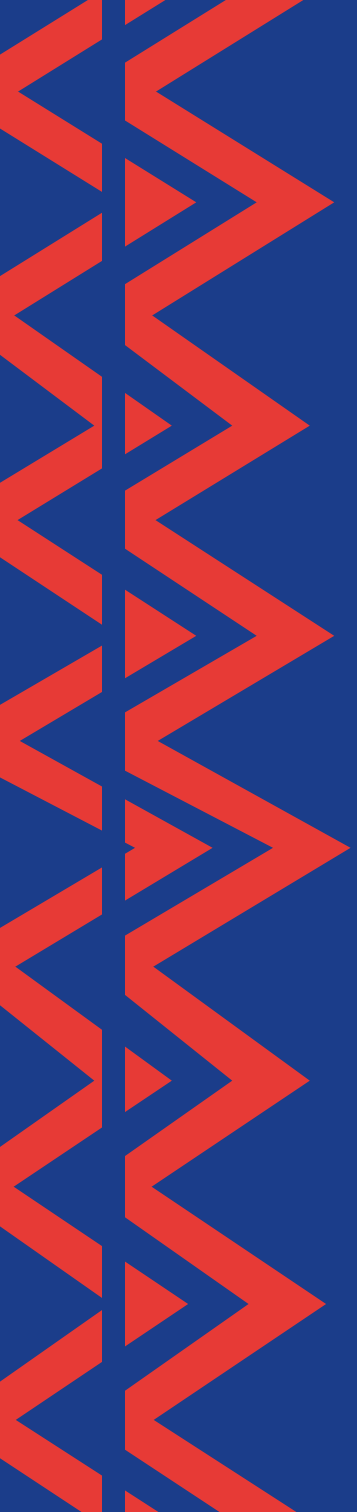
Saamelainen
aurinkosymboli.

TAVARAMERKKIÄ HAETTAESSA

REKISTERÖIVÄKSI TULEE POHTIA millä maantieteellisellä alueella suojaa tarvitaan. Mikäli toiminta rajautuu vain tietyn valtion alueelle, ei rekisteröintiä välttämättä kannata hakea koko Euroopan unionin laajuudessa. Toisaalta mikäli yritystoimintaa pyritään kansainvälistämään ja toimitaan globaalisti esimerkiksi internetin välityksellä, voi koko Euroopan unionin kattava rekisteröinti, tai EU:n ulkopuolisiakin maita kattava kansainvälinen rekisteröinti, olla järkevintä tehdä heti ensi vaiheessa.

ON HUOMATTAVA, ETTÄ PELKKÄ TAVARAMERKIN rekisteröinti ei vielä tuo tehokasta oikeudellista suojaa käytännössä. Tavaramerkkioikeus on yksinoikeus ja siten merkin haltijan on itse valvottava markkinoita mahdollisten loukkausten toteamiseksi ja aktiivisesti toimittava oikeutensa suojaamiseksi. Tavaramerkkihakemusta suunniteltaessa onkin hyvä pohtia myös sitä, miten todennäköisiä loukkaukset vastaisuudessa ovat ja miten käytännössä suojaa voitaisiin toteuttaa. Tässä suhteessa myös oman alan yhteistyöjärjestöt ja -yhdistykset voivat olla avuksi tavaramerkkisuojan käytännön toteuttamiseksi ja edustamisen järjestämiseksi.

MUITA AINEETTOMIA
OIKEUKSIA JA
LAINSÄÄDÄNTÖÄ

MAANTIETEELLISET ALKUPERÄMERKINNÄT

SUOJAAVAT PERINTEISTEN TUOTTEIDEN nimityksiä väärinkäytöltä ja jäljitelmiltä. Samalla ne osoittavat tavaramerkkien tavoin tuotteen alkuperään. Suojaa voi saada sellainen tuotteen nimitys, johon liittyy sen maantieteelliseen alkuperään liittyvä laatu tai ominaispiirre. Suojaa voi hakea maataloustuotteille ja elintarvikkeille, sekä alkoholijuomille. Suojattua nimitystä voi käyttää kuka tahansa kyseisellä alueella toimiva ja nimityksen käytön ehdot täyttävä tuottaja. Esimerkiksi Lapin puikula ja Lapin Poron liha -nimitykset on rekisteröity Euroopan unionin nimisuojajärjestelmään.

Tiesitkö?

ALKUPERÄISEN KÄSITYÖTUOTTEEN NIMITYSTEN SUOJA. Euroopan unionin komissio on antanut ehdotuksen asetuksesta 2022/0115 (COD), jolla myös käsityötuotteet saisivat maantieteellisten alkuperämerkintöjen suojaa. Järjestelmä olisi rinnakkainen jo käytössä olevan nimisuoja järjestelmän kanssa. Suojan edellytyksenä olisi tuotteen maantieteellinen sijainti, ja se, että sen laatu, maine tai muu elementti liittyy olennaisesti kyseiseen alueeseen, ja että ainakin yksi tuotantovaihe tapahtuu kyseisellä alueella. Tällöin esimerkiksi saamelaisiin käsitöihin liittyvät nimitykset, kuten *gákti* tai *duodji*, tai *saamelainen käsityö* voisivat mahdollisesti saada suojaa, joka turvaisi näiden nimitysten käytön vain sellaisissa tuotteissa, jotka on ainakin osittain valmistettu saamelaisalueella. Nimitys kuitenkin suojaa maantieteellistä alkuperää, ei sitä, että tuotteen on valmistanut saamelainen henkilö. Suojan kohteena on myös tuotteen nimitys, ei itse tuote. Komission ehdotus on annettu vuoden 2022 aikana lausuntovaiheeseen, joten suojan lopullisesta muodosta ja edellytyksistä ei ole vielä varmuutta.

MALLIOIKEUDELLA SUOJATAAN TUOTTEEN MUOTOILUA TAI ULKOASUA

MALLISUOJAN SAAMISEN edellytyksenä on se, että tuotteen muotoilu on uusi ja yksilöllinen. Uutuus tarkoittaa sitä, että tuotetta ei saa julkaista tai myydä ennen mallisuojarahakemuksen jättämistä. Jos tuote on jo julkistettu voi suojaa kuitenkin hakea tietyin edellytyksin vielä 12 kuukauden kuluessa mallin julkistamisesta. Mallin yksilöllisyys ratkaistaan siitä saatavan kokonaisvaikutelman avulla. Mallin tulee erota jo tunnetuista malleista muutenkin kuin vain vähäisiltä yksityiskohdiltaan. Mallissa esiintyvän muotoilun uutuutta arvioidaan niin sanotun valistuneen kuluttajan näkökulmasta, huomioiden myös tuotteen käyttötarkoitus ja tuoter ryhmä. Oleellista on se, eroaako malli muutenkin kuin vain vähäisiltä yksityiskohdiltaan siitä, mikä on

jo markkinoilla tunnettua. Mallin tulee myös olla inhimillisen henkisen työn tulosta, eikä esimerkiksi luonnon muovaamat muodot ole rekisteröitävissä malleiksi. Rekisteröity mallioikeus on voimassa 25 vuoden ajan. Mallioikeus tuotteen muotoon voidaan saada kansallisesti tekemällä hakemus mallin rekisteröimisestä kansalliselle viranomaiselle, tai koko Euroopan unionissa hakemalla rekisteröintiä Euroopan unionin teollisoikeuksien virastolta. Rekisteröintimenettelyissä on joitakin eroavaisuuksia kansallisten ja EU-viranomaisten välillä esimerkiksi siinä, tutkitaanko mallin uutuus ja yksilöllisyys viran puolesta jo hakemusvaiheessa, vai tulee ko toisen osapuolen hakea näiltä edellytyksiltään puutteellista mallia myöhemmin kumottavaksi.

Tiesitkö?

UNOHTUIKO MALLIN SUOJAAMINEN ENNEN TUOTTEEN JULKAISUA?

Rekisteröimätönkin malli saa suojaa niin sanottuna rekisteröimättömänä yhteisömallina kolmen vuoden ajan sen julkistamisesta koko Euroopan unionissa. Jos siis tuote on saatettu markkinoille ilman mallioikeussuojan hakemista, voi valmistaja silti vielä kolmen vuoden ajan tuotteen julkistamisesta vedota oikeuteensa muita valmistajia vastaan koko Euroopan unionissa. Tämä suoja antaa kolmen vuoden etumatkan esimerkiksi käsityöläisille, jotka eivät katso jokaisen mallinsa rekisteröintiä kustannustehokkaaksi toimintatavaksi, mutta joiden kehittämiä uusia malleja saatetaan kopioida nopeastikin markkinoille saattamisen jälkeen. Kolmen vuoden ajan markkinoille saattamisesta mallia ei saa kopioida ilman tuotteen valmistajan suostumusta, kunhan tuotteen malli on täyttänyt mallisuojalta edellytettävät yksilöllisyyden ja uutuuden vaatimukset julkistamisen hetkellä.

PATENTTIOIKEUDELLA SUOJATAAN KEKSINTÖTOIMINTAA

PATENTTISUOJAA VOI SAADA TEKNISELLE RATKAISULLE, JOKA täyttää patentoinnin edellytykset, eli se on uusi, keksinnöllinen ja teollisesti käyttökelpoinen. Keksinnöllisyyden vaatimus edellyttää olennaista eroa jo tunnettuihin teknisiin ratkaisuihin. Patenttihakemuksessa tulee huolellisesti määritellä mistä keksinnössä on kyse ja mitä keksinnön osia halutaan suojan piiriin saattaa. Patenttioikeus antaa haltijalleen yksinoikeuden käyttää keksintöä ammattimaisesti, eli valmistaa, myydä tai käyttää keksinnön sisältäviä tuotteita. Patentti on voimassa vain niissä maissa, joissa patenttisuojaa on haettu ja yleensä korkeintaan 20 vuoden ajan hakemispäivästä.

HYÖDYLLISYYSMALLI SUOJAA YKSINKERTAISEMPIA KEKSINTÖJÄ

HYÖDYLLISYYSMALLILLA, ELI NIIN SANOTULLA ”PIKKUPATENTILLA”, tarkoitetaan patentoitavia keksintöjä yksinkertaisempia ratkaisuja. Hyödyllisyyksmallien käsittelyajat ovat lyhyemmät kuin patenttihakemuksissa ja viranomaiskustannuksiltaan ne ovat patenteja halvempia. Hyödyllisyyksmallin suoja-aika on myös lyhyempi, enintään kymmenen vuotta. Hyödyllisyyksmallilta edellytetään selvää eroa jo tunnettuun tekniikkaan. Tämän lisäksi keksinnön on oltava uusi ja teollisesti käyttökelpoinen. Hyödyllisyyksmalli antaa haltijalleen yksinoikeuden käyttää suojan saamaa keksintöä ammatillisesti.

PERINTEINEN TIETO LIIKESALAISUUTENA

LIIKESALAISUUDELLA TARKOITETAAN MITÄ tahansa tietoa, joka ei ole yleisesti tunnettu tai helposti saatavilla, ja jolla tämän vuoksi on elinkeinonharjoittajalle taloudellista arvoa ja jonka se pyrkii kohtuullisin toimenpitein suojaamaan. Lain liikesalaisuuksista mukaan ”liikesalaisuutta loukkaavalla tuotteella [tarkoitetaan] tavaraa tai palvelua, jonka suunnittelussa, ominaisuuksissa, toiminnassa, tuotantoprosessissa tai markkinoinnissa saadaan merkittävää hyötyä oikeudettomasti hankitusta, käytetystä tai ilmaistusta liikesalaisuudesta.” Liikesalaisuuslaki säätelee siten arvokkaan tiedon käyttämistä elinkeinotoiminnassa ja lain soveltuvuutta arvioitaessa on tarkasteltava sitä, onko tiedon haltija elinkeinonharjoittaja ja onko tiedolla taloudellista ja elinkeinoelämään liittyvä merkitystä.

REILUSTI MARKKINOILLA MYÖS KULTTUURIPERINTÖÄ HYÖDYNNETTÄESSÄ

LAKI SOPIMATTOMASTA MENETTELYSTÄ elinkeinotoiminnassa kieltää hyvän liiketavan vastaiset tai muutoin toisen elinkeinonharjoittajan kannalta sopimattomat menettelyt elinkeinotoiminnassa. Tällaiseen toimintaan kuuluu sellaisten omaa tai toisen elinkeinotoimintaa koskevien totuudenvastaisten tai harhaanjohtavien ilmaisujen käyttäminen, jotka ovat omiaan vaikuttamaan hyödykkeen kysyntään tai tarjontaan taikka vahingoittamaan toisen elinkeinotoimintaa. Elinkeinotoiminnassa ei saa myöskään käyttää asiaan kuulumattomia seikkoja sisältävää eikä esitystavaltaan tai muodoltaan sopimatonta ilmaisua, joka on omiaan vahingoittamaan toisen elinkeinotoimintaa. Sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa voi pyytää lausuntoa Keskuskauppakamarin liiketapalautakunnalta tai menettelyä koskevassa asiassa voi pyytää ratkaisua markkinaoikeudelta. Laki sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa säätelee hyvän liiketavan mukaista toimintaa elinkeinotoiminnassa. Siten perinteisessä yhteydessä lakia tarkasteltaessa on pohdittava, onko perinteitä ylläpitävässä toiminnassa kyse elinkeinotoiminnasta ja onko kilpailijan toiminnassa kyse laissa määritellyllä tavalla hyvän tavan vastaisesta tai muutoin sopimattomasta menettelystä.

PERINTEIDEN SUOJAAMISESSA ON KYSE MYÖS KULUTTAJIEN OIKEUKSIEN SUOJASTA

KULUTTAJANSUOJALAKI EI KUULU IP-oikeuksiin, mutta sen sisältämällä sääntelyllä voi olla merkitystä myös aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisessa. Laki säätelee hyödykkeiden tarjontaa, myyntiä, välittämistä ja markkinointia elinkeinonharjoittajalta kuluttajille. Hyödykkeiden markkinointi ei saa olla hyvän tavan vastaista eikä siinä saa käyttää kuluttajien kannalta sopimatonta menettelyä. Markkinointi voi olla hyvän tavan vastaista, jos se on selvästi ristiriidassa yleisesti hyväksytyjen yhteiskunnallisten arvojen kanssa ja erityisesti jos se loukkaa ihmisarvoa taikka uskonnollista tai poliittista vakaumusta. Vastaavasti menettelyä pidetään sopimattomana, jos se on elinkeinotoiminnassa yleisesti hyväksyttävän asianmukaisen menettelytavan vastainen ja omiaan selvästi heikentämään kuluttajan kykyä tehdä perusteltu ostopäätös tai kulutushyödykkeeseen liittyvä muu päätös ja johtamaan siihen, että kuluttaja tekee päätöksen, jota hän ei ilman menettelyä olisi tehnyt. Jos menettely on

suunnattu tietyille kuluttajaryhmälle, menettelyn sopimattomuutta arvioidaan tämän kuluttajaryhmän näkökulmasta.

Kuluttajansuojalain nojalla markkinoinnissa tai asiakassuhteessa ei saa antaa totuudenvastaisia tai harhaanjohtavia tietoja, jos tiedot ovat omiaan johtamaan siihen, että kuluttaja tekee ostopäätöksen tai muun kulutushyödykkeeseen liittyvän päätöksen, jota hän ei ilman annettuja tietoja olisi tehnyt. Totuudenvastaiset tai harhaanjohtavat tiedot voivat koskea erityisesti kulutushyödykkeen alkuperää, valmistustapaa ja -aikaa, käyttöä ja käytön vaikutuksia sekä hyödykkeelle tehtyjen testien tuloksia, sekä elinkeinonharjoittajan tai hänen edustajansa henkilöllisyyttä, yhteystietoja, ominaisuuksia ja asemaa markkinoilla sekä heidän saamiensa palkintoja ja tunnustuksia.

Markkinoinnissa tai asiakassuhteessa ei myöskään saa jättää antamatta sellaisia asiayhteys huomioon ottaen olennaisia tietoja, jotka kuluttaja tarvitsee ostopäätöksen tai muun kulutushyödykkeeseen liittyvän päätöksen tekemiseksi ja joi-

den puuttuminen on omiaan johtamaan siihen, että kuluttaja tekee päätöksen, jota hän ei olisi riittävin tiedoin tehnyt. Arvioitaessa tietojen riittävyttä otetaan huomioon tietojen selkeys, ymmärrettävyys ja oikea-aikaisuus, käytettyyn viestiin liittyvät rajoitteet sekä elinkeinonharjoittajan muut toimenpiteet olennaisten tietojen antamiseksi kuluttajille.

Kuluttajansuojalain näkökulmasta voidaan arvioida sellaisten markkinoilla tapahtuvien menettelyjen lainmukaisuutta, joissa käytetään saamelaista kulttuuriperintöä lisäämään tuotteen tai palvelun houkuttelevuutta ilman kuitenkaan perusteltua kytköstä saamelaisuuteen, sellaisella tavalla, joka saattaa olla omiaan vaikuttamaan kuluttajien ostopäätökseen. Tällöin tulisi tarkastella sitä, onko tuotteen tai palvelun alkuperään, valmistustapaan tai ominaisuuksiin liitetty, väitetty tai epäsuorasti väitetty kytkös saamelaiskulttuuriin sellainen, joka on omiaan vaikuttamaan kuluttajan ostopäätökseen. Mikäli näin on, mutta tuotteelta tai palvelulta puuttuu sellainen kytkös saamelaiskulttuuriin, joka sen markkinoinnista tai kuluttajille tarjoamisesta kuitenkin välittyy, voi kyse olla kuluttajansuojalain vastaisesta menettelystä. Ilmoituksen epäasiallisesta markkinoinnista voi tehdä verkkolomakkeella kuluttaja-asiamiehelle.

MILLÄ TAVOIN OMIA JA
YHTEISÖN OIKEUKSIA
VOIDAAN KÄYTÄNNÖSSÄ
PUOLUSTAA?

AINEETTOMAN OMAISUUDEN SUOJAAMINEN

EDELLYTTÄÄ KÄYTÄNNÖSSÄ markkinoiden valvontaa ja aktiivista toimintaa oikeudenhaltijan taholta. Viranomaiset eivät viran puolesta puutu oikeudenloukkauksiin eikä pelkästään IP-oikeuden olemassaolo saa aikaan käytännön vaikutuksia, mikäli oikeudenhaltija ei itse aktiivisesti toimi oikeutensa turvaamiseksi. Viranomaisilta voi kuitenkin saada neuvontaa IP-asioissa. Esimerkiksi Patentti- ja rekisterihallituksen neuvontapalveluista voi kysyä tavaramerkeistä, mallioikeuksista ja patenteista. Euroopan unionin tavaramerkkijärjestelmästä neuvontaa voi kysyä Euroopan unionin teollisoikeuksien virastosta, EUIPO:sta. Tekijänoikeusasioissa lausuntoa voi kysyä Tekijänoikeusneuvostolta. Suojan hakemista varten voi myös saada avustuksia, esimerkiksi Business Finlandin innovaatioaseteliä voi käyttää myös IP-oikeuksien suojaamisen kuluihin.

JOS OLET YKSITTÄINEN

KÄSITYÖLÄINEN, JOIKAAJA TAI MUUSIKKO, tarinankertoja tai muu taiteilija, ja haluat suojata perinteiseen tekemiseen pohjautuvaa työtäsi IP-oikeuksin, voit miettiä minkälaisia henkisiä tuotteita tekemisessäsi syntyy ja voivatko tässä esitellyt suojamuodot tarjota tarpeellisia oikeudellisia keinoja omaan käyttöösi. On hyvä tarkastella myös oman tekemisen ja yhteisön perinteen välistä suhdetta, sekä sitä, minkälaisia kollektiivisia piirteitä omaankin henkiseen tekemiseen liittyy. Kuka voi päättää teosten ja muiden ilmaisujen käytöstä ja kuka niiden käytöstä hyötyy? Miten syvä ja minkä laatuinen vuorovaikutus oman luovan työn ja yhteisöllisen perinteen välillä on ollut? On tärkeää pohtia myös oikeudellisen suojaamisen tarpeellisuutta sekä sitä, minkälaisiin asioihin tai toimiin nähden suojaa pyritään saamaan.

Yhteisöiden näkökulmasta suojan kohteena olevat ilmaisut saattavat olla hyvinkin vanhoja ja jo useassa sukupolvessa eteenpäin siirtyneitä. Tällöin on tarkasteltava sitä, milloin teokset on luotu ja onko niihin kohdistuva tekijänoikeus edelleen voimassa. Entä kenelle tekijänoikeus kuuluu ja onko se siirtynyt esimerkiksi tekijän edunsaajille? Toisaalta tavaramerkkioikeutta käyttämällä voidaan pyrkiä suojaamaan tärkeitä merkkejä, kuvioita, nimityksiä tai symboleja luvattomalta kaupalliselta hyötykäytöltä, vaikka ne olisivat vanhojakin. On hyvä pohtia sitä, millä tavoin kollektiiviset intressit ja perinteen jatkuvuus voidaan turvata IP-oikeuksien käyttöä suunniteltaessa, ja mitkä ovat ne uhat tai haasteet, joilta näitä oikeuksia käyttämällä halutaan suojautua.

ON HYVÄ MYÖS HUOMATA

ETTÄ SUURI OSA aineettomasta kulttuuriperinnöstä ja perinteisistä ilmaisuista kiinnostuneesta yleisöstä haluaa toimia vilpittömästi ja perinteisiä tapoja kunnioittaen. Tällöin on tärkeää, että kiinnostuneen yleisön käytettävissä on selkeitä eettisiä ohjeita tai oikeudenhaltijoiden lausumia siitä, millä tavoin aineetonta perintöä on soveliasta hyödyntää. Jo tällä tavalla voidaan ennakolta ehkäistä sellaista perinteisten ilmaisujen käyttöä, joka loukkaa perinteisiä tapoja ja sääntöjä.

PERINTEISTEN ILMAISUJEN LOUKKAAVAN KÄYTÖN

KOHDALLA ON SUOSITELTAVAA OTTAA ENSIN RAKENTAVALLA tavalla yhteyttä toiminnan harjoittajaan ja selvittää toiminnan perusteita, sekä kertoa ilmaisun merkityksestä yhteisöille, yrityksille ja yksittäisille tekijöille. On tarkasteltava myös sitä, minkälainen käyttö kuuluu yksittäisten henkilöiden sanan- ja ilmaisunvapauden piiriin, ja milloin toisaalta toiminta muuttuu elinkeinotoiminnaksi, jossa pyritään hankkimaan taloudellista hyötyä perinteistä kulttuuria käyttämällä. Toisinaan kulttuuri-ilmaisujen käytössä ei yksinkertaisesti ole ymmärretty siihen liittyviä yhteisöllisiä arvoja ja tilannetta voidaan parantaa yhteisymmärryksessä ja neuvotteluteitse.

MAHDOLLISEN ERIMIELISYYDEN

VALLITESSA VOIDAAN TARKASTELLA tilanteen oikeudellisia seikkoja. Oikeudellinen riita ratkaistaan viime kädessä tuomioistuimessa, mutta tuomioistuinkäsittely on usein aikaa vievää ja siihen liittyy myös kuluriskejä. Siksi ennen varsinaisen kanteen suunnittelua on hyvä selvittää asian oikeudellisia puolia huolellisesti ja esimerkiksi viranomaislausuntojen perusteella.

JOS ILMAISUN KÄYTTÖÖN LIITTYY TEKIJÄNOIKEUDELLISIA

SEIKKOJA JA KYSE ON TEKIJÄNOIKEUDELLISESTA TEOKSESTA, voidaan asiasta pyytää lausuntoa tekijänoikeusneuvostolta. Tekijänoikeusneuvosto voi lausua esimerkiksi siitä, onko riidan kohteena olevaan ilmaisuun ylipäätään syntynyt tai edelleen voimassa tekijänoikeus, kenelle se kuuluu ja onko tekijänoikeutta loukattu. Lausunnon pyytäminen on maksutonta eikä siihen liity tuomioistuinkäsittelyn tavoin kuluriskejä. Lausunto ei ole oikeudellisesti sitova, mutta tärkeänä asiantuntijaelimenä neuvoston antamalla lausunnolla on merkitystä.

LAUSUNTOA VOIDAAN PYYTÄÄ

MYÖS ILMAN VARSINAISEN riidan olemassaoloa ja ennakoivasti esimerkiksi tietyn perinteisen ilmaisen teosluonteen selvittämiseksi. Mikäli perinteinen ilmaisu täyttää tekijänoikeudellisen teoksen tunnuspiirteet, voidaan siihen kohdistuvia sivistyksellisiä etuja loukkaavaa menettelyä pyytää lopetettavaksi opetus- ja kulttuuriministeriöltä. Tätä kautta erityisen tärkeitä ja merkittävää sivistyksellistä etua sisältävät kulttuuri-ilmaiset voivat saada oikeudellista suojaa siitäkin huolimatta, että niiden varsinaisen tekijänoikeudellinen suoja-aika on jo rauennut.

MIKÄLI KYSE ON SIITÄ, ETTÄ REKISTERÖITY TAVARAMERKKI

SISÄLTÄÄ SELLAISEN ELEMENTIN, JOLLA ON merkittävää henkistä tai yhteisöllistä arvoa, voidaan tarkastella mahdollisuutta tavaramerkin mitätöimisestä. Tällaisesta tapauksesta oli kyse Norjassa vuonna 2020 niin sanotussa Aurinko-symboli-tapauksessa, jossa rekisteröity tavaramerkki mitätöitiin juuri vastaavista syistä. Tällöin ensimmäisessä vaiheessa kannattaa selvittää tilannetta Patentti- ja rekisterihallituksen kanssa mahdollisen tavaramerkin mitätöimisen hakemiseksi. Kanteen tavaramerkin mitätöimisestä voi tehdä myös markkinaoikeudelle, jos asian yhteydessä halutaan esittää esimerkiksi vahingonkorvauskanne.

MIKÄLI LOUKKAAVASSA TOIMINNASSA

ON KYSE HARHAANJOHTAVASTA markkinoinnista tai muusta kuluttajansuojaa mahdollisesti loukkaavasta toiminnasta voidaan ensimmäisenä askeleena kannella asiasta kuluttaja-asiamiehelle. Näin voi olla, jos tavaroiden tai palvelujen markkinointi on omiaan synnyttämään virheellisen mielikuvan siitä, että niillä on jokin tietty saamelaiseen kulttuuriperintöön liittyvä ominaisuus tai laatu, ja jos tämä seikka on omiaan vaikuttamaan myös kuluttajien ostopäätöksiin. Tällöin kyse saattaa olla harhaanjohtavasta markkinoinnista.

MIKÄLI AINEETONTA KULTTUURIPERINTÖÄ

KÄYTETÄÄN KAUPALLISESTI HYVÄKSI sellaisella tavalla, jossa voi olla kyse sopimattomasta menettelystä elinkeinotoiminnassa, voidaan toiminnasta tehdä kantelu keskuskauppakamarin liiketapalautakuntaan. Tällöin kantelun tekijän tulee olla elinkeinonharjoittaja, jonka toimintaan sopimaton menettely on kohdistunut. Esimerkiksi salaisena pidetyn perinteisen tiedon luvaton käyttäminen elinkeinotoiminnassa saattaisi olla sopimatonta menettelyä silloin, jos tällä salassa pidetyllä tiedolla on ollut merkitystä perinteisten elinkeinojen harjoittajien toiminnassa.

KAIKKI EDELLE MAINITUT TOIMET

OVAT VARSINAISTA tuomioistuinkäsittelyä edeltäviä ja viranomaisten ja asiantuntijoiden lausuntoihin ja päätöksiin perustuvia menettelyjä.

MIKÄLI RAKENTAVIEN NEUVOTTELUIJEN JÄLKEENKÄÄN

EI PÄÄSTÄ SUOTUISAAN LOPPUTULOKSEEN JA MIKÄLI huolellisen juridisen ennakoarvioinnin perusteella näyttää siltä, että IP-oikeutta, tai muuta mainittujen lainsäädäntöjen perustamaa oikeudellista suojaa, on loukattu, voidaan tarkastella lainopillisen asiantuntijan kanssa kanteen jättämisestä markkinaoikeuteen. Markkinaoikeus käsittelee Suomessa aineettomien oikeuksien loukkausta koskevien kanteiden lisäksi myös kuluttajansuojaa sekä sopimatonta menettelyä elinkeinotoiminnassa koskevat asiat.

Eallin lea ovttá jearaldahkii vástideapmi.

Jearaldat lea eana

ja mun

buoremus lági miel vástidan

EANA.

Elämä on yhteen kysymykseen vastaamista.

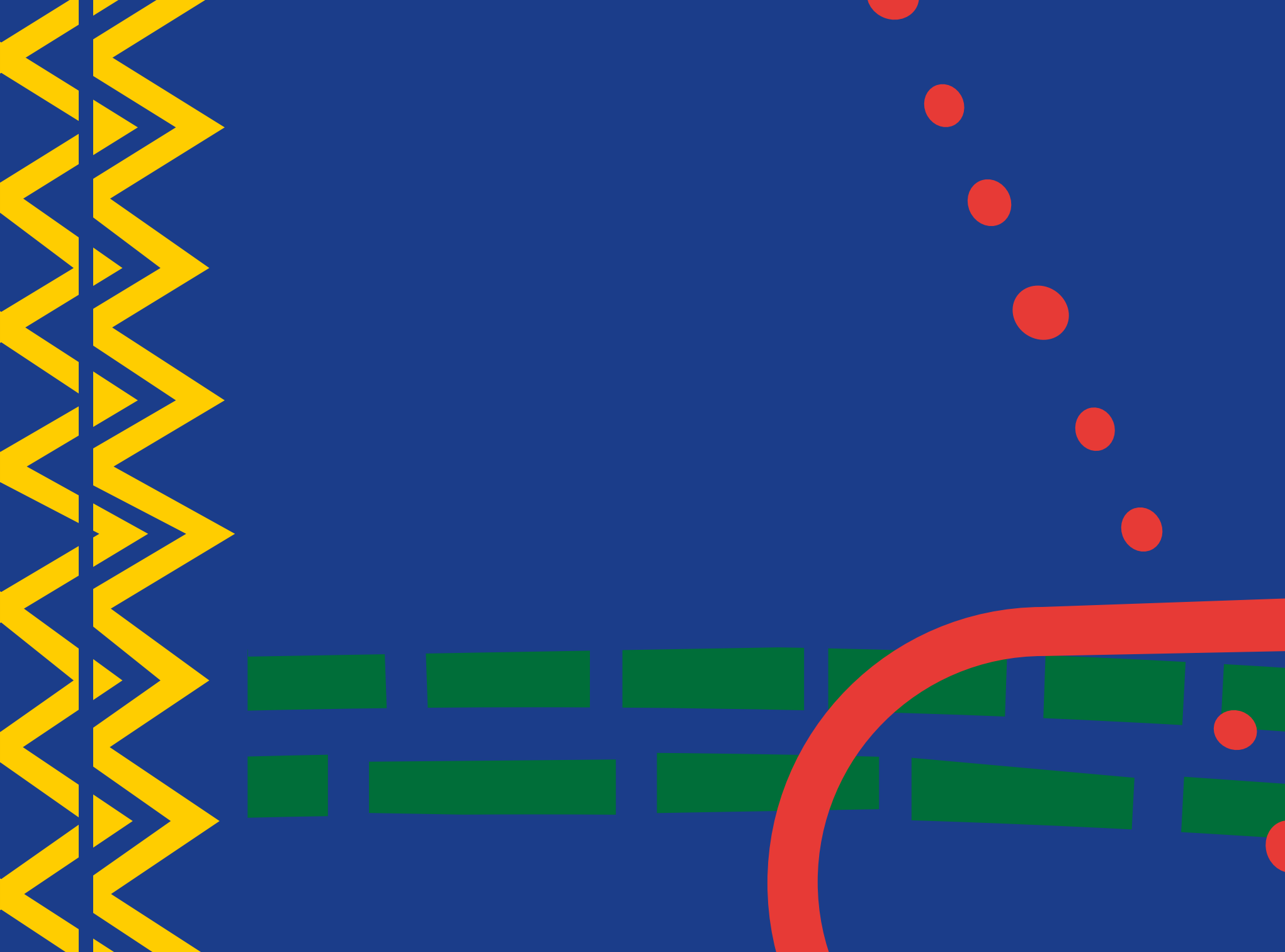
Se on maa, siis se kysymys

ja minä

parhaani mukaan vastaan

MAA.

Aineettomia oikeuksia (IP, "intellectual property") koskevaa lainsäädäntöä pidetään monimutkaisena oikeudenalana. Se tunnetaan huonosti niin alkuperäiskansojen parissa kuin vastuussa olevien virkamiesten piirissä. Kuitenkin IP-oikeudet ovat keskeisessä osassa etsittäessä ratkaisuja alkuperäiskansojen perusteltujen oikeudellisten odotusten täyttämiseksi.

Näihin kysymyksiin vastaamiseksi toteutettiin pohjoisen alueen alkuperäiskansojen kulttuuria koskevia IP-oikeuksia käsittelevä hanke vuoden 2022 aikana, jonka pohjalta tämä koulutusmateriaali on laadittu.

Koulutusmateriaali tukee niin IP-asiantuntijoiden kuin saamelaistaiteilijoiden ja perinteisiä elinkeinoja harjoittavien nuorten saamelaisten koulutusta. Hankkeen päätoteuttajana toimi Saamelaisalueen koulutuskeskus (SAKK) ja hanke toteutettiin yhteistyössä saamelaiskäräjien ja hankkeen vastuuministeriön, opetus- ja kulttuuri-ministeriön, kanssa.